

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра слов'янської філології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Магістр

Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 035 Філологія
Спеціалізація 035.033 Слов'янські мови і літератури (переклад
включно), перша – польська

на тему: Наративи подорожі у творчості Ольги Токарчук

Шифр КРФПРмз.021103.01.06.00

Студентки II курсу групи ФПРмз-20-1 _____ Ліни ЛЯПІНОЇ
Підпис, дата

Керівник _____ Наталія ТОРЧИНСЬКА
Підпис, дата

До захисту допускаю:

Завкафедри слов'янської філології _____ Неля ПОДЛЕВСЬКА
Підпис, дата

Хмельницький 2022

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	слов'янської філології
Освітній рівень	магістр
Галузь знань	03 Гуманітарні науки
Спеціальність	035 Філологія
Спеціалізація	Слов'янські мови і літератури (переклад включно),
перша – польська	
Освітня програма	освітньо-професійна

„ЗАТВЕРДЖУЮ”

Завідувач кафедри слов'янської філології

_____ (Подлевська Н. В.)

19 жовтня 2021 року

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу

Ляпіній Ліні Миколаївні

1. Тема роботи: «Наратив подорожі у творчості Ольги Токарчук»

затверджена на засіданні кафедри слов'янської філології 11 червня 2021 року, протокол № 11.

2. Термін подачі студентом завершеної роботи – грудень 2022 року.

3. Вихідні дані роботи

Мотив подорожі став одним із провідних у творчості сучасних митців світової літератури, зокрема й у польській. Об'єктом вивчення обрано романи Ольги Токарчук, однієї з найоригінальніших та найпопулярніших польських письменниць ХХІ ст. У зв'язку з тим, що її твори активно перекладаються українською мовою і є доступні та близькі за тематикою українському читачу, хоч і нелегкі, бо глибоко філософські, підштовхують до роздумів над власним життям, крім того в них прочитується спільні сторінки нашої історії, існує потреба дослідити наративи подорожі в творчості О. Токарчук, що й зумовило актуальність теми кваліфікаційної роботи.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік підлеглих розробці питань)

1) схарактеризувати взаємозв'язок життєвого і творчого шляху польської письменниці Ольги Токарчук;

2) проаналізувати критичні праці, пов'язані з вивченням досліджуваної теми;

3) визначити специфіку наративних форм творів літератури подорожі Ольги Токарчук;

4) дослідити жанрову належність деяких творів письменниці та проаналізувати їхні жанрові особливості;

5) запропонувати функціонально-семантичний аналіз концепту «рух» як невід'ємний елемент подорожі в романах польської письменниці;

6) провести компаративний аналіз творів О. Токарчук: «Бігуни», «Мандрівка людей Книги», «Книги Якова», «Е. Е.», «Анна в гробницях світу» та «Емпузійон», їх героїв;

7) систематизувати отримані результати, задля характеристики особливостей жанру подорожі у творах авторки.

5. Графічного матеріалу немає.

6. Консультанти по роботі із вказівкою розділів, які їх стосуються			
Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання отримав
	НЕМАЄ		

7. Дата видачі завдання – 19 жовтня 2020 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН			
<i>№ п. п.</i>	<i>Найменування етапів кваліфікаційної роботи</i>	<i>Строк виконання етапів роботи</i>	<i>Примітка</i>
1.	Обрання теми кваліфікаційної роботи	Вересень 2021 року	
2.	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2021 року	
3.	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень – листопад 2021 року	
4.	Написання першого розділу кваліфікаційної роботи	Грудень 2021 – березень 2022 року	
5.	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірнику наукових праць та участі у конференціях	Березень – грудень 2022 року	
6.	Написання другого розділу кваліфікаційної роботи	Травень – червень 2022 року	
7.	Написання третього розділу кваліфікаційної роботи	Липень – серпень 2022 року	
8.	Написання четвертого розділу кваліфікаційної роботи	Вересень – жовтень 2022 року	
9.	Написання «чорнового варіанту» кваліфікаційної роботи	Листопад 2021 року	
10.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	Грудень 2022 року	
11.	Остаточне завершення кваліфікаційної роботи, перевірка на плагіат	Грудень 2022 року	
12.	Подача кваліфікаційної роботи на кафедру і її захист	Грудень 2022 року	

Студент _____

Ліна ЛЯПІНА

Керівник роботи _____

Наталія ТОРЧИНСЬКА

Анотація

Тема роботи: **Наративи подорожі у творчості Ольги Токарчук**

Автор – Ляпіна Л. М.

Науковий керівник – Торчинська Н. М.

Обсяг кваліфікаційної роботи – 90 сторінок, із них 78 основного тексту.

Робота містить 111 джерела посилання

Ключові слова: *наративи, подорож, мандрівник, тревелог, типологія героїв, філософія, фланер, метажанр.*

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню літератури подорожі у творчості сучасної польської письменниці лауреатки Нобелівської премії Ольги Токарчук на основі романів «Мандрівка людей Книги», «Бігуни», «Книги Якова», «Анна в гробницях світу», «Е. Е» та «Емпузійон».

Мета роботи – схарактеризувати специфіку зображення наративу подорожі у творчості Ольги Токарчук. Об'єкт – наративи подорожі у творчості письменниці. Предмет дослідження спрямовано на вивчення спільного й відмінного при відображенні наративу подорожі та пов'язаного з ним концепту «рух» в ідіостилі О. Токарчук.

У роботі розглянуто сучасну польську мандрівну прозу з культурологічного погляду, проаналізовано дослідження вітчизняних і польських науковців, присвячені творчості О Токарчук, виявлено особливості мандрівної прози письменниці, її жанрових різновидів, розглянуто систему персонажів творів польської письменниці, зроблено спробу схарактеризувати види подорожей у текстах письменниці та виокремити концепт «руху».

Творчість Ольги Токарчук може бути використана як дидактичний матеріал, що сприяє вивченню польської мови в закладах вищої та середньої освіти на уроках польської мови та літератури, спецкурсах та факультативах. Матеріал, уміщений в роботі, може бути використаним для подальшого вивчення творчості Ольги Токарчук та мандрівної прози загалом

У подальшому варто було б дослідити жанрові модифікації творів О. Токарчук та образ автора-наратора.

Автор _____

підпис автора і дата подання роботи до захисту

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
1.МІСЦЕ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК ТА ЇЇ ТВОРЧОГО ДОРОБКУ	11
В СУЧАСНІЙ ФІЛОЛОГІЇ.....	11
1.1. Причини виокремлення наративу подорожі в художній літературі	11
1.2. Життєвий шлях письменниці	20
1.3. Особливості творчого доробку О. Токарчук.....	25
2.ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ ТВОРЧОСТІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК.....	32
3.ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «РУХ» У РОМАНАХ ПОЛЬСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ	40
4. НАРАТИВИ ПОДОРОЖІ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИЦІ	46
4.1. Роман «Бігуни» як всебічне відтворення руху людини.....	46
4.1.1 Мандрівка як самопізнання, втеча від реальності та від себе самого... 46	
4.1.2. Символізм назви «Biegunie»	50
4.2. Подорож у часі та просторі (роман «Мандрівка людей книги»).....	54
4.3. Подорож уві сні, мареннях, крізь спогади (роман «Е. Е.»).....	63
4.4. Мандрівка як паломництво	70
ВИСНОВКИ	75
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	79

ВСТУП

Сучасна світова література, зокрема і польська, характеризується переплетінням різних стилів, жанрів, поєднанням здається б непоєднуваного, іронічністю, але водночас глибоким філософським змістом творів. Письменники-постмодерністи у своїй творчості тяжіють до близькості з читачем, вони не хочуть стояти осторонь, бути лише автором, оповідачем. Для них набагато важливіше «проживати» те, про що розповідають у творах, бути невидимим, «ліричним» героєм, навіть якщо пишуть прозу. Ось як про постмодерне мистецтво пише П. Портогезі, відомий італійський історик, художній теоретик постмодернізму: «Ми сміливо відступаємо від модернізму, котрий втратив активність, почуття гумору, характерні для його молодості, став догматичним. Життєрадісність постмодернізму – в можливості зруйнувати перепони, що штучно відділяють минуле від теперішнього. Ми орієнтуємося на те, що заповідали нам наші батьки, і те, що є справжнього, завойованого людством за всі віки навіть за межами західної цивілізації» [43, с. 447].

Дуже часто у творчості сучасних письменників можна спостерігати широке цитування творів мистецтва попередніх епох. Проза набирає абсолютно іншого звучання, змісту. Популярності набувають нові жанри, часто трансформовані або модифіковані зі старих, добре відомих. Одним із таких, що постійно змінюється, але залишається дуже популярним, є жанр подорожі. Про його популярність свідчать численні праці сучасних вітчизняних науковців, які досліджують цей жанр та аналізують мотиви подорожі у літературі [47]. Так, наприклад, С. Чорноус проаналізувала еволюцію жанру подорожі в польській літературі, його специфіку, розглянула подорож як особливу літературну форму – від давніх до новітніх часів [47, 70]. Ще одна дослідниця творчості О. Токарчук – І. Кропивко на матеріалі творів українських і польських письменників-постмодерністів зробила спробу виявити специфіку персонажа-

мандрівника й світу, що ним осягається, та жанрових моделей літератури мандрів [41, 47]. Цікавою є праця М. Зеленюк, у якій дослідниця проаналізувала метафізичний роман дороги польського письменника Анджея Стасюка «Дорогою на Бабадаг» [30]. Крім того, мотив мандрів став предметом вивчення таких вітчизняних науковців, як О. Александров [1], Т. Белімова [4], А. Бідун [6], Н. Білецька [7, 8], Ю. Богдан [11], О. Гончар [19], С. Дідух-Романенко [24], В. Дудка [26], Ю. Запорожченко [29], М. Здуняк-Вікторівч [111], О. Калинюшко [32, 33, 34], Е. Конончук [83], І. Кропивко [41], А. Огоновська [91], Е. Рибіцька [95], Р. Свято [55], Х. Семерин [56], Л. Скорина [57], С. Чорноус [70], М. Шульгун [74] та ін. Цікавими дослідженнями літератури мандрів є праці закордонних науковців К. Блентона [75], П. Сіллама [97], К. Томпсона [101].

Та, попри всю зацікавленість стильовим різноманіттям жанру подорожі, сьогодні він не є досить добре досліджений, оскільки з'являються все нові й нові постмодерні твори. А творчість Ольги Токарчук, сучасної польської письменниці, лауреатки Нобелівської премії 2019 року, хоч і викликає безліч різноманітних емоцій, але на сьогодні ще не достатньо вивчена ані в Україні, ані в Польщі. Крім того, література подорожі, як і все, що пов'язане з мандрами, постійно змінюється, набирає нових форм та жанрів, розкриває ментальні особливості різних культур і народів, зміни, які відбуваються у свідомості молодого покоління. Та, попри те, що сучасна література змінює свої поетикальні особливості, література мандрів залишається «модною темою» та малодослідженою, що й зумовлює **актуальність** теми кваліфікаційної роботи.

Мета роботи – схарактеризувати специфіку зображення наративу подорожі у творчості Ольги Токарчук.

Для досягнення поставленої мети слід розв'язати такі **завдання**:

- схарактеризувати взаємозв'язок життєвого і творчого шляху польської письменниці;
- проаналізувати критичні праці, пов'язані з вивченням досліджуваної теми;
- визначити специфіку нарративних форм творів літератури подорожі Ольги Токарчук;
- дослідити жанрову належність творів письменниці та проаналізувати їхні особливості;
- запропонувати функціонально-семантичний аналіз концепту «рух» як невід'ємний елемент подорожі в романах польської письменниці
- провести компаративний аналіз творів О. Токарчук «Бігуни», «Мандрівка людей Книги», «Книги Якова», «Е. Е.», «Анна в гробницях світу» та «Емпузійон» з погляду змалювання нарративу подорожі;
- систематизувати отримані результати задля характеристики особливостей жанру подорожі у творах авторки.

Об'єкт роботи – нарратив подорожі у творчості Ольги Токарчук.

Предмет дослідження – спільне й відмінне при відображенні нарративу подорожі та пов'язаного з ним концепту «рух» в ідіостилі О. Токарчук.

Джерельна база дослідження – романи О. Токарчук «Мандрівка людей Книги», «Бігуни», «Книги Якова», «Е. Е.», «Анна в гробницях світу», «Емпузійон» та есе «Чулий наратор».

Методи дослідження. При написанні роботи використано такі методи дослідження: *біографічний* – для з'ясування специфіки творчості письменниці з огляду на її біографію, простеження того, як особистий досвід вплинув на тематику її творів; *описовий* – для визначення теми та мотивів досліджуваних творів, особливостей відтворення нарративу подорож та концепту «рух»; *контекстуальний* метод – для вивчення особливостей різного відтворення

нарративу подорожі в різних контекстах; метод *порівняльного аналізу* – для порівняння нарративів подорожі, застосованих авторкою з метою виявити спільні та відмінні риси подорожньої літератури.

Наукова новизна роботи полягає в аналізі сучасних досліджень вітчизняних і польських науковців, спрямованих на вивчення життєвого і творчого шляху О. Токарчук; виявленні особливостей мандрівної прози письменниці, її жанрових різновидів та типів героїв-мандрівників; зроблено спробу схарактеризувати і порівняти відтворення різних видів подорожей оповідних текстів письменниці та схарактеризувати концепт «руху» в окремих її творах.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони доповнюють загальну інформацію щодо життєвого і творчого шляху О. Токарчук, акцентують увагу на філософському трактуванні значення руху в житті людини та модифікації письменницею традиційних літературних жанрів, що становить інтерес для подальшого дослідження жанрової своєрідності творів «королеви змішаних жанрів» Ольги Токарчук.

Практичне значення кваліфікаційної роботи. Результати дослідження можна використати у закладах вищої освіти при викладанні дисциплін «Історія польської літератури», «Польська література в системі мистецтв», «Практичний курс польської мови», «Сучасна польська мова», «Стилістика польської мови», а також у закладах загальної середньої освіти при вивченні польської мови на уроках та факультативах. Сподіваємося, творчість польської письменниці-нобелістки ввійде у програму предмету «Зарубіжна література», у такому випадку результати праці можуть бути актуальними при вивченні цієї дисципліни, а також на уроках позакласного читання. Матеріал, уміщений в роботі, може бути використаним для подальшого вивчення творчості Ольги Токарчук чи мандрівної прози загалом.

Апробація результатів роботи. Окремі положення кваліфікаційної роботи заслуховувалися на:

– Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики» (Умань, 2022 р.);

– Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Полоністика на Поділлі» (Хмельницький, 2022 р.);

– IV Міжрегіональному науково-практичному семінарі «Теоретичні та прикладні проблеми сучасної філології» (Умань, 2022 р.);

– щорічній загальноуніверситетській звітно-науковій конференції викладачів та студентів Хмельницького національного університету (Хмельницький, 2022 р.)

та викладено у статтях:

«Наративи подорожі у творчості Ольги Токарчук», надрукованій у збірнику наукових праць «Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика» (Вип. 11, Хмельницький, 2022);

«Cechy chronotopu mitopoetyckiego w powieści Olgi Tokarczuk Podróż ludzi Księgi», поданій до друку у збірнику наукових праць «Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика» (Вип. 12, Хмельницький, 2022)

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та переліку джерел посилання.

1. МІСЦЕ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК ТА ЇЇ ТВОРЧОГО ДОРОБКУ В СУЧАСНІЙ ФІЛОЛОГІЇ

1.1. Причини виокремлення наративу подорожі в художній літературі

Постать Ольги Токарчук, відомої у всьому світі письменниці-постмодерністки, п'ятої серед польських письменників, які отримали Нобелівську премію з літератури, привертає увагу не тільки польських науковців, що є зрозумілим, але й українських. Таку зацікавленість можна пояснити багатьма фактами: частково українським походженням письменниці, спорідненістю народів, появою образу України, її історії та українців у ролі головних героїв на сторінках творів письменниці. Книги мисткині перекладені багатьма мовами, зокрема англійською, французькою, німецькою, іспанською, італійською, шведською, датською, болгарською, сербською, хорватською, російською, чеською, українською, турецькою, китайською, японською та гінді. Українською мовою переклад здійснили Остап Сливинський, Ярина Сенчишин, Ігор Пізнюк, Ніна Бічуя та ін. перекладачі, яких можна сміливо назвати найкращими дослідниками творчості письменниці. Адже роблячи переклад, тлумач повинен заглибитися в суть розказаного нам письменницею, правильно зрозуміти квінтесенцію твору, аби не спотворити оригінал, добре знати історичні часи, які зображує автор, та володіти багатьма іншими навичками, необхідними для вдалого перекладу. Тобто, перекладаючи, тлумач досліжує, аналізує твір.

Зрозуміло, що перекладачі мають власну думку стосовно творчого доробку О. Токарчук. Так, наприклад, Остап Сливинський під час виступу в одній із рубрик Польського радіо наголосив на вагомості творів письменниці саме для українського читача: «Ольга може показати сторінки нашої локальної історії, які нам абсолютно невідомі. Я маю на увазі передусім «Книги Якова»,

які я саме завершую перекладати. Це частина минулого земель, на яких ми нині живемо, і про які більшість людей, котрі тут живуть, не має жодного поняття. Ольга розповідає нам дуже важливі історії про нас самих» [69].

Під час презентації українського перекладу роману Ольги Токарчук «Веди свій плуг понад кістками мертвих», що відбувся у львівській книгарні «Є», Ніна Бічуя зауважила, що з кожною новою книжкою письменниці читач відкриває нову Ольгу Токарчук. Та все ж, на думку перекладачки, більшість романів О. Токарчук «проростають» із найпершого – «Мандрівки людей Книги» [68].

Втім, незважаючи на популярність письменниці, сьогодні її літературний доробок досліджено недостатньо. В Україні вивченню творчості Токарчук, аналізу її окремих творів присвячені критичні праці Н. Артеменко [2], наукові розвідки О. Калинюшко [32, 33, 34], дослідження Л. Лавринович [44], О. Нахлік [88], О. Станчак [61], В. Шепелюк [73] та ін. Серед польських розвідок найцікавішими, на нашу думку, є праці П. Чаплінського [77], О. Флішевської [80], А. Ларенти [85, 86] та Е. Поремби [92].

О. Калинюшко, розмірковуючи на тему особливості поетики О. Токарчук, у статті «Амбівалентний герой» у збірці оповідань Ольги Токарчук «Гра на багатьох барабанчиках», зазначає: «Творчість О. Токарчук є надто гетерогенною, її письменницький талант проявляється в різних ракурсах, залежно від художньої мети, яку ставить перед собою авторка у конкретному творі. Це не дозволяє зараховувати її творчість до одного стильового напрямку чи течії» [32, с. 86].

Дослідниця особливу увагу надає вмінню Токарчук змалювати внутрішній світ персонажів своїх творів. Ми часто можемо абсолютно не знати, який вигляд має герой (наприклад, лірична героїня роману «Бігуни»), але перед нашими очима постає досконало змальований психічний стан, у якому він перебуває, його домінантні риси характеру. «Нерідко письменниця настільки

заглиблюється у процеси свідомості свого героя і намагається зробити їх видимими для читача, що вдається до побудови внутрішнього діалогу через розкол його «Я», що в медицині вважається дисоціативним розладом ідентичності», – зауважує О. Калинюшко [32, с. 87].

Л. Лавринович здійснила аналіз міфопоетичного часопростору в романі Ольги Токарчук «Правік та інші часи», спробувала прочитати ідейно-художній зміст роману в контексті ідеї А. Бергсона про руйнування спеціалізації та розмикання герметичного міфопоетичного світу [44].

Незвичною та досить оригінальною є праця О. Нахлік «За крок до Нобелівської премії і крок після – рецепція творчості Ольги Токарчук в Україні», побудована з чималої кількості інтерв'ю, публічних бесід, зустрічей і презентацій поглядів Ольги Токарчук. Із неї дізнаємося про переконання письменниці. Так, наприклад, пишучи твори, О. Токарчук відштовхується від думки, що література покликана «боротися проти забуття, проти прогалин у колективній пам'яті поляків» і саме тому праця письменника є дуже відповідальною [88, с. 149]. Для того, щоб написати добру книгу, митець повинен старанно підібрати матеріал, вивчити історичні факти, проаналізувати зображувані події. Саме тому, наприклад, щоб написати роман «Книги Якова», письменниці знадобилося майже сім років. На зустрічі, організованій у травні 2017 року в Києві в рамках 6-го Міжнародного фестивалю «Книжковий Арсенал», Токарчук зізналася, що «Книги Якова» виконують цю функцію найповніше [88].

На особливу увагу також заслуговує праця В. Шепелюк та О. Вишневської «Феміністичний аспект творчості Ольги Токарчук (на матеріалі оповідання «Profesor Andrews w Warszawie»)», де дослідниці зауважили, що фемінізм має неабиякий вплив на формування авторського стилю мисткині. У статті показано майстерність, із якою письменниця вміє порушити проблему

становлення жінки у світі. «Ольга Токарчук обирає досить незвичний спосіб вираження своїх феміністичних поглядів. Не вводячи у текст жіночих образів, не піднімаючи проблеми становища жінки у суспільстві, не зосереджуючи уваги на правах жінок та їх рівності з чоловіками, авторка все ж таки робить акцент на важливості жінки в житті людства. І це їй вдається реалізувати за допомогою вдало підібраної лексики» [73, с. 123].

Також розглядаючи твори Ольги Токарчук як модель європейської літератури мандрів, досліджуючи наративи подорожі у творчості письменниці, варто насамперед розглянути, чим є наратив.

Наратів, або оповідь – сукупність пов'язаних між собою реальних чи вигаданих подій, фактів або вражень, які складають оповідний текст. А також – процес повідомлення такого тексту (нарація) і метод впорядкування дискурсу. Особа, котра здійснює наратив, називається наратором (оповідачем) [50]. Синонімами слова є оповідь, переказ, розповідь, казання.

Цей термін спочатку стосувався риторики і означав окрему одиницю (частину) промови оратора. Згодом наративними почали називати сюжетні тексти: літописи, епоси, міфи та легенди. Та особливий інтерес до наративних текстів, зокрема романів, зріс під кінець ХХ на століття на тлі досліджень особистого ставлення автора до минулих подій [50].

Новітній онлайн-словник української мови подає таке визначення поняття наративний: «текст, який називається наративним, різко контрастує з текстом, який називається дескриптивним (описовим), оскільки має часову структуру і містить зміну ситуації» [51].

Цікавою є думка М. Штернгберга, ізраїльського літературного критика і бібліографа, який у праці «Розповідь у часі (I): хронологія та теорія наративу» говорить про те, що «нاراتив відображає хронологічний порядок того, що відбувалося в дійсності чи уяві – від ранішого до пізнішого. Проте окремі

частини наративу можуть мати інший порядок. Наприклад, текст спочатку подає пізніші події, після чого зображує те, що їм передувало. Але в будь-якому випадку наратив подає одні події, факти й уявлення як підстави для інших...» [99, с. 902].

Особливу увагу наративам подорожі приділяють у творчості письменники-постмодерністи. Найчастіше це стосується великих жанрів, таких як повість, роман. Здавалося б, ці жанри вже «віджили» своє, адже розповіді про манри довкола світу, про географічні відкриття тощо вже давно написані. Що ж нового можна розповісти в романі-подорожі? Та письменники-постмодерністи зуміли «відродити» цей жанр, показавши, що подорож може бути не тільки новими містами, країнами, де ми пізнаємо новий, небачений нами світ, а ще й в середину самого себе, де мандрівка набуває іншого значення: мандруючи, ми пізнаємо, відкриваємо себе, тобто досліджуємо психологію власної душі.

Також письменники-постмодерністи піддають сумніву документальні свідчення минулого, адже вони часто є недостовірними і тому наше ставлення до них повинно постійно змінюватись. Такими принципами керуються Умберто Еко, Милорад Павич, Ольга Токарчук, серед українських письменників варто відзначити творчість Юрія Андруховича.

Саме тому дослідженню жанрів та мотивів подорожі останнім часом присвячено досить велику увагу. Так, наприклад, С. Дідух-Романенко відзначає: «Подорожі, як будь-який літературний жанр, мають певні характерні риси. У першу чергу, це принцип жанрової свободи, відсутність літературних умовностей і жанрових канонів. Структурована фабула в текстах цього жанру не є обов'язковою, що не означає відсутність композиційної і структурної стрункості твору» [24, с. 23]. І дійсно, словосполучення «жанрова свобода» дуже влучно характеризує творчість Ольги Токарчук.

А. Бідун, досліджуючи жанри подорожі, особливу увагу приділяє значенню не дуже популярному серед українців, але такому поширеному за кордоном жанру, як путівник. Дослідниця вважає, що у зв'язку з набуттям популярності жанру подорожі, путівник як продукт розвитку подорожніх нотаток, в останні роки теж значно урізноманітвився, бо ж головне його призначення не просто інформувати про місця, якими подорожує турист, а й зацікавити подорожуючого, принести йому естетичне задоволення від читання. «Водночас із тотальним засміченням інформаційного простору відбувається проникнення культурних тенденцій, тяжіння до мистецьких форм, нестандартного, навіть вседозволеного осмислення значної кількості речей, в тому числі і книги як потенційного мистецького об'єкта. Простий і водночас найбільш дієвий метод – апелювати до емоцій реципієнта, аби зацікавити його тим чи іншим продуктом» – наголошує письменниця у своїй статті «Путівник як жанр довідкової літератури на вітчизняному книжковому ринку» [6, с. 39].

Українська дослідниця Н. Білецька у працях вказує на те, що «жанр подорожньої літератури пропонує досить гнучкий спосіб організації твору як естетичної цілості, де обсяг, зміст, форма визначаються власне авторським замислом. Як правило, подорожнім творам властива насиченість фактами, детальною інформацією, емоційною енергетикою від вражень, отриманих під час подорожей. Письменник намагається намалювати широку картину звичаїв, характерів, портретів, культурного, суспільного життя мешканців відвіданих місцевостей» [8, с. 124].

Досить цікавими та корисними виявилися і праці, в яких досліджується історія жанру подорожі. Серед них варто відзначити дослідження Н. Коваль «Орієнталістська орієнтація Агатангела Кримського». І хоч із назви стає зрозумілим, що основна увага у праці приділена постаті Агатангела Кримського та його сходознавчим працям, написаним під час подорожі наприкінці ХІХ ст.

до Лівану та Сирії («Листи з Лівану та Сирії»), але авторка цілком природно розпочала свою дослідницьку роботу з того, звідки бере початок досліджуваний жанр, і провела нас найцікавішими концептами подорожі аж до сучасності [39].

О. Гончар, аналізуючи найновіші тревелоги українських письменників-постмодерністів: Ю. Андруховича, І. Роздобудько та І. Карпи доходить до висновку, що «У сучасній мандрівній прозі можна знайти все – від опису переживань автора до нотатків історій місцевих жителів і детальних розповідей про побут та повсякденне життя людей інших країн і міст – усе це становить гарну, правдиву, живу сировину та інформацію для дослідження» [19, с. 66].

Поскільки література мусить йти «в ногу з часом», то варто говорити про постійні зміни які відбуваються з нею. Окрім того, що змінюється актуальність тем творів, самі по собі літературні жанри теж зазнають змін. Навіть назви жанрів літератури подорожі різняться. У праці О. Гончар, наприклад, це мандрівна проза [19], С. Дідух-Романенко та Н. Коваль називає твори цього жанру словом подорож [24, 39], Н. Білецька та С. Черноус — подорожня література [7, 8, 70], у працях Ю. Полежаєва назва жанру звучить як література мандрів [53, 54], Н. Білецька та Л. Джигун подають назву тревелог [7, 22], яка останнім часом найчастіше асоціюється з мандрівною літературою. А це в свою чергу пов'язано з тим, що такий жанр літератури подорожі як тревелог, набуває шаленої популярності. Він є одним з найцікавіших модифікованих жанрів цього типу і заслуговує на особливу увагу у нашій праці, враховуючи те, що в цьому жанрі написаний один з найпопулярніших романів сучасної польської письменниці Ольги Токарчук – «Бігуни», творчість якої є об'єктом дослідження нашої праці.

Саме слово тревелог є відносно нове, та поскільки звучить досить подібно до англійського «travelogue», що означає подорож, можна подумати, що це просто модне слово на позначення вже давно відомого. Хоча насправді це не

так. Українська дослідниця Л. Джигун вважає, що тревелог – «це звіт про подорож, але не просто хронологія поїздки, а реакція на побачене й літературно оформлена на папері, в залежності від індивідуального стилю мандрівника, його художнього смаку» [22, с. 37]. Тож це вже не просто науково-географічний опис чи репортаж, а такий собі дуже особистий подорожній нарис, в якому, окрім того, що ліричний герой – це головний персонаж, присутньо чимало вигадок та інтриг [22].

Вважається, що термін «тревелог» ввів американський мандрівник Бертон Холмс, який тлумачив його як лекцію про подорож з коротким відео- чи фотозвітом. Насьогодні описи власних подорожей разом зі світлинами можна прочитати в Інтернеті на сайтах та блогах як відомих мандрівників, так і зовсім незнаних людей.

Раніше згадувана дослідниця літератури подорожі Н. Білецька, у статті «Жанр тревелогу на українському книжковому ринку» розглянула особливу роль автора-оповідача у цьому відносно новому жанрі, який існує як у художній літературі, так і в «літературі non-fiction», тобто художньо-документальній: «Автор повинен «пропустити крізь себе» увесь побачений світ, колорит народу, його традиції, і втілити свої враження у цікавий твір. (...) Враження, сподівання, здивування – теж обов'язковий елемент жанру» [7, с. 42].

Багато питань виникає і при спробі класифікувати літературу мандрів. Частина дослідників пропонує поділити її на документальну та художню. Але такий розподіл досить відносний. Сучасна українська дослідниця М. Горбач у своїй праці «Як пиати про подорож» пропонує поділити літературу мандрів на три основні групи: формальний або неформальний тревелог, нарис мандрів (власне тревелог) та роман дороги. Як бачимо, дослідниця витісняє загальноживані терміни на позначення жанру подорожі, що викликає критику інших науковців [20]. Кращою, на нашу думку, є класифікація О. Деремедведь.

Дослідниця вважає, що «література подорожі» – узагальнене поняття, яке включає в себе всі твори пов’язані з мандрівками. Так, наприклад, путівник належить до літератури мандрів, але травелогом його назвати не можна. Тож науковиця пропонує поділити літературу мандрів на художні ареали, які включають твори про вигадані мандри; описи реальних поїздок (наприклад, нотатки науково-популярного характеру) та література фронтіру (фольклорні історії, анекдоти, автобіографії золотошукачів, щоденники переселенців тощо) [21].

Дослідження літератури подорожі не можливе без детального аналізу образу героя-мандрівника. М. Крупка, вивчаючи хронтоп подорожі у творчості українських та польських письменників, особливу увагу звертає на персонажів сучасних травелогів [42]. Дослідниця керується філософією З. Баумана, на думку якого, головних героїв літератури жанру подорожі можна поділити на такі типи: фланер, турист, бродяга, гравець та паломник, причому паломника класифікує як людину, що має чітко окреслену стратегію віднайти свою ідентичність, приналежність [3].

Ця класифікація якнайкраще підходить до аналізу героїв романів Ольги Токарчук, читаючи які, на перший погляд може здатися, що її героями є звичайні фланери, що блукають містом у пошуках розваг. Але це насправді не так. Сама письменниця, розповідаючи нам у романі «Бігуни» про колекцію воскових фігур, починає свою оповідь зі слів: «Метою паломника є інший паломник» [64, с. 20] («*Celem mojej pielgrzymki jest zawsze inny pielgrzym*») [103, с. 25] (пізніше ця фраза повториться ще декілька разів у тому ж романі). Тобто в тій сучасній людині, що прийшла не до лаври, монастиря чи іншого святого місця, а до Музею мистецтв, письменниця вбачає паломника – людину, яка, здійснюючи важку подорож, приходиться до прозріння, розуміння сенсу життя і свого місця на Землі.

Така зацікавленість із боку літературознавців жанрами та мотивами подорожі, героєм-мандрівником та філософією мандрів говорить про актуальність запропонованого дослідження. Аналізуючи літературу подорожі конкретного автора, у нашому випадку Ольги Токарчук, доцільним буде робити це в комплексі, починаючи з вивчення біографії письменниці, адже в кожному з її творів можна знайти автобіографічні елементи, знання яких допоможе повніше розкрити образ героя та ідею, закладену в наратив подорожі.

1.2. Життєвий шлях письменниці

Відома польська письменниця, есеїстка, психологиня, лауреатка Нобелівської премії Ольга Токарчук народилася 29 січня 1962 року в Сулехуві у родині вчителів. Мама була вчителькою польської мови, тато – бібліотекарем, керівником театральної студії та народного ансамблю, викладачем фольклору і танців. До одинадцяти років Ольга разом із родиною проживала в селі Клениця недалеко Зеленої Гури, де її батьки, викладачі Любуського народного університету, користувалися великою повагою та довірою людей. Якщо потрібна була якась порада чи допомога, завжди зверталися до Ванди та Юзефа Токарчуків.

Окрім Ольги, в родині є ще одна донька – Тетяна, про яку відомо небагато, поскільки письменниця не любить говорити про особисте. Хоча колись проходила: «Ми з сестрою є дуже подібні, завжди пов'язані і знаходимося недалеко одна від одної. Уважаю, що ми дуже схожі, хоч фізично абсолютно ні» «*Jesteśmy bardzo ze sobą związane i zawsze gdzieś niedaleko. Myśle, że jesteśmy bardzo podobne, chociaż fizycznie zupełnie nie*» [78].

Її бабуся по батьковій лінії походила з України, але попри всі намагання віднайти родину бабусі, жодної інформації про своїх східних родичів Ользі

дізнатися так і не вдалось. Хоча письменниця неодноразово приїздила до Львова з місією пошуку рідні.

Та все ж до України письменниця має певні сентименти. Говорить, що любов до пісні, співу, гарний слух – це те, що передалося їй у спадок від українських пращурів. Та й тембр голосу, на думку мисткині, теж український (альт) [18].

З дитинства майбутня письменниця полюбляла довгі мандрівки лісом, селами, тож і не дивно, що **мотив дороги, подорожі** став головним у її творчості.

Ще одним дитячим захопленням майбутньої письменниці було читання. Першою книжкою, яка глибоко вразила письменницю, стала повість Генріка Сенкевича «В пустині і пуці». Також мала Ольга дуже любила читати байки.

Пізніше родина Токарчуків переїхала до Кетша (Опольське), де Ольга скінчила загальноосвітній ліцей імені Ципріана Каміля Норвіда. Навчаючись у ліцеї, розпочала свою літературну творчість: зацікавилася поезією і спробувала себе в ній. Ще підлітком писала перші вірші і занотувала помисли на майбутні повісті. У сімнадцять років дебютувала в скаутському журналі «Навпростець» як авторка двох коротких оповідань «Святкове вбивство риби» та «Мої друзі». Обидва оповідання були надруковані під псевдонімом Наташа Бородіна. А її перший том поезій «Місто в дзеркалах» (1989 р.) – поки що єдиний томик поезії у творчому доробку.

Після закінчення школи, закохана в психологію, у філософію Карла Густава Юнга, непересічність якої базується на поєднанні двох способів спостереження світу: реальному, який можемо спостерігати неозброєним оком, та ірреальному, тобто містичному, духовному, певною мірою релігійному, вирішила вивчати психологію в Варшавському університеті. «Психологія була для мене таємною нукою, пошуком відповіді на всілякі насправді важливі

питання: хто я, чому саме така, а не інша, що то значить «я» і що то значить «інші». «Psychologia była dla mnie nauką tajemną poszukiwaniem odpowiedzi na wszelkie naprawdę ważne pytania kim jestem , dlaczego jestem taka, jaka jestem, co to znaczy «ja» i co to znaczy «inni» [87].

До речі, батьки Ольги були атеїстами. Тому, коли Ользі виповнилося шість років, її тітка таємно охрестила дівчинку. Хоча так насправді релігійною людиною письменниця стала вже в дорослому віці.

Будучи студенткою, як волонтер працювала в закладі для психічно хворих людей, допомагала їм боротися з психічними розладами. («To było bardzo wzniosłe i bardzo młodzieńcze, ale przecież studia wybiera się w wieku 17–18 lat. Fascynowało mnie wszystko, co peryferyjne, ekscentryczne, inne, wszelkie zaburzenia , choroby, każdy rodzaj kontestacji tzw. Normy») [110]. «То було дуже піднесено і юно, але ж керунок навчання обирається в 17–18 років. Захоплювало мене все периферійне, ексцентричне, інше, усілякі розлади, хвороби, усілякі заперечення Норми», – говорила Дороті Водецькій, даючи інтерв'ю для редакції Wysokie Obcasu [власний переклад].

За студентського життя довелося попрацювати в різних сферах, що зрештою дуже допомогло і надалі допомагає під час написання повістей: продавала книжки і білети, працювала в гардеробній театру, збирала антени для яхт, була офіціанткою, покоївкою. Виконання різних обов'язків сприяло отриманню неоціненного досвіду, саме тому герої її повістей є «справжніми», бо авторка «була у їхній шкірі» і знає зсередини, що турбує і чим живуть люди певних професій, певних соціальних прошарків.

Одразу після написання магістерської роботи і отримання диплому психолога, працювала психотерапевтом у місті Валбжих, де за авторською програмою навчала вчителів. Крім того, у Валбжиху допомагала створити перший Клуб анонімних алкоголіків. Саме в цьому місті почала писати вірші, за

які отримала перші нагороди (1988, 1990). Одночасно писала прозу. Після схвальних відгуків на адресу своїх творів відмовилася від кар'єри психотерапевта на користь письменницької діяльності.

На початку 90 - х років на деякий час переїхала до Англії, де вивчала мову і працювала, а 1994 р. переїхала до Краянова під Новою Рудою, де має будинок і проводить більшість часу. Досить часто буває у Вроцлаві. Саме це місто вважає «своїм місцем» на Землі, ніколи не прагнула переїхати, наприклад, до Варшави. У Вроцлаві започаткувала Міжнародний Фестиваль Оповідання.

Протягом деякого часу проводила заняття з майстерності написання прози в Ягеллонському університеті на літературно-художніх студіях, а починаючи з 2008 року – лекції творчого письма в Опольському університеті.

Як лауреатка різних літературних стипендій письменниця проживала в США (1996 р.) та Берліні (2001–2002 р.), що знову ж таки допомогло краще пізнати людей інших національностей із їхньою психологією, культурою поведінки та мисленням. І, з вісно ж, все це можемо відшукати в героях її повістей.

Ольга Токарчук є досить неординарною людиною, на все має свій погляд. Так, у певний час вирішила стати вегетаріанкою. Пояснює це тим, що цивілізовані люди мають культуру і релігію, які підтримують їх у їхніх терпіннях, мають Бога, який свого часу звільнить їх. Тож людські страждання мають сенс. Чого не скажеш про тварин, які не мають душі, та й саме тіло їм не належить, бо часто саме людина вирішує, коли має померти та чи інша тварина, убиваючи її задля поживи. Цю думку озвучила в романі «Веди свій плуг понад кістками мертвих» [109]. Маючи такі погляди, письменниця виступає як активна громадська діячка, яка бореться за охорону середовища.

Окрім того, всім відомі її феміністичні погляди, за що часто була критикована партійними діячами.

Досить цікавим є і стиль одягу, який обирає мисткиня. Для неї абсолютно не важлива мода, бо ніколи не хотіла виглядати так, як усі. Спостерігаючи зовнішній вигляд письменниці, можемо побачити не притаманний нікому, власний, оригінальний стиль убрання та зачісок.

Як уже раніше зазначили, Ольга Токарчук не дуже любить розповідати про особисте, залишаючи його для себе. Та все ж трохи про її подружнє життя можемо довідатися. Першим її чоловіком був Роман Фінгас, психолог за освітою, за котрого вийшла заміж у 23 роки. Разом створили видавництво «Рута», яке діяло до 2004 року. У подружжя народився син Збігнєв, виховання котрого взяли на себе батьки Ольги та Романа. Тому вже через кілька місяців після народження сина письменниця повернулася до роботи. Син письменниці теж є психологом.

Другим її чоловіком та, як зауважує сама письменниця, «менеджером» її життя є Гжегож Зигадло. Саме з ним почувається безпечно, може бути собою, не боятися здаватися дивною. Адже для творчої людини дуже потрібен простір і можливість творити дивацтва. Так, наприклад, пишучи свої повісті, Ольга часом потребує залишити свою родину на декілька місяців, усамітнитися, не мати контакту з зовнішнім світом і тим, що може відволікти від писання. А таким подразником, як знаємо, є родина. Та чоловік Ольги добре її розуміє і є тією самою «стіною», за яку можна сховатися, тією людиною, якій можна довірити найдорожче, яка допоможе і підтримає.

Починаючи з 2015 року Ольга Токарчук організовує фестиваль «Гори Літератури» в Новій Руді. Цей фестиваль – захід навчального характеру, на котрому збираються митці, обмінюються своїм досвідом, напрацюваннями, обговорюють та аналізують власні твори та задуми.

1.3. Особливості творчого доробку О. Токарчук

Як уже згадувалося, Ольга Токарчук зробила свої перші кроки в літературі, маючи лише 17 років. Саме з оповідань, надрукованих у журналі «Навпростець» 1979 року, почався її творчий шлях. У певні періоди життя можна простежити «затишшя» в її творчості, але згодом політ думки набирає швидкості, і тоді один за одним виходять її більші або менші твори. Зрозуміло, що іноді потрібен час на філософські роздуми, аналіз своєї діяльності, зважування чи у правильному напрямку йдемо, і тоді з'являється період «творчої мовчанки», що не раз закидали критики Ользі Токарчук, але література ніколи не була осторонь Ольги і вона знову і знову повертається до писання. Навіть тоді, коли, будучи студенткою психології, соромилася свого хобі, письменництво не полишало її. Будучи чудовим психологом, покинула професію психотерапевта і присвятила своє життя одному з найпрекрасніших видів мистецтва – Літературі.

Першу повість «Мандрівка людей Книги» написала 1993 року. Її вихід можна вважати дебютом письменниці у великих прозових жанрах. Цей знаковий твір показав світу, що Ольга Токарчук віднайшла свій жанр, справжню себе як письменницю-романістку. До того, пам'ятаємо, був том поезій «Місто в дзеркалах» (1989 р.). «Мандрівка людей Книги» – роман-парабола про таку важливу на перший погляд подорож у пошуках таємничої Книги, подорож, яка зрештою виявилася невдалою. Але значно важливішим, проте прихованим змістом є філософські роздуми письменниці про необхідність писання, про значення Книги для людства, про любов. Цей жанровий різновид письменниця запозичила з Біблії, важливу роль у романі відводячи символам.

Дослідники творчості Ольги Токарчук простежують жанрово-тематичну різноманітність письменниці. Якщо взяти до уваги наступний роман мисткині –

«Е. Е» (1995 р.), то тут ми вже не знайдемо віддаленості в часі, та й місцевість, у якій відбуваються події, є дуже добре знайома і авторці, і читачу: тут зображено, на перший погляд, реальну польсько-німецьку міщанську родину, яка проживає у Вроцлаві. Та це тільки на перший погляд, бо насправді головна героїня Ерна Ельцнер (ініціали якої лягли в назву твору) живе зовсім не в реальному світі, бо є медіумом і контактує з духами померлих. Знову проявляється захоплення письменниці тим, що є незвіданим, чого не можна пояснити розумом, що не піддається логіці.

Вже за рік вийде друком наступний роман письменниці – «Правік та інші часи», який принесе Ользі великий успіх. Твір про невелику місцевість у Польщі – Правік, місцевість, яка стала центром Всесвіту, архетипом мікрокосмосу, про радості та смутки, сконцентровані в цьому невеликому селі в центрі держави. І знову Ольга експериментує з жанром: цього разу звертається до міфологічної прози.

Наступного року з-під пера О. Токарчук вийшла збірка оповідань під назвою «Шафа» (1997 р.). Одноіменне оповідання, яким починається збірка, – автобіографічне, написане від першої особи, та й ініціали, якими названо головних героїв, вказують на те, що ними є саме Ольга і Роман Фінгас (перший чоловік письменниці). Твір абсолютно не схожий на попередні, у ньому речі набувають символічного характеру, неживе протиставляються живому, поєднуються два різні світи.

1998 року побачив світ роман «Дім дня, дім ночі», події, зображені в ньому, відбуваються в найріднішій місцевості для письменниці – селищі Нова Руда. Повість нагадує збірку або навіть колекцію сновидінь головної героїні, записаних одразу після пробудження. Саме тому структура твору є незвичною, розмитою. Цей твір можна назвати дуже інтимним, особистим, сповненим смутку і душевних переживань.

Наступні роки були менш плідними для письменниці, особливо у великих жанрах. 2000 року Ольга Токарчук разом з Анджеєм Стасюком та Єжи Пільхом видала збірку оповідань «Святвечірні оповіді». Наступного ж 2001 року вийшла ще одна збірка оповідань – «Гра на багатьох барабанчиках», яка складалася з 19 оповідань, поділених на 3 цикли: перший – роздуми про феномен творення, другий містить апокрифічні оповідання, а третій – реалістичні. Того ж року авторка написала есе «Лялька і перли» – нове прочитання роману Болеслава Пруса «Лялька».

Ольга Токарчук дотримується філософії Арістотеля: життя – це рух, доки ми рухаємося, доти живемо. Саме тому такими важливими для письменниці є подорожі, мандри, блукання. Ці мотиви можна простежити у кожному творі, що вийшов з-під її пера. Не є винятком і роман «Останні історії» 2004 року, у якому описано історії трьох жінок, які зблизька побачили смерть, але кожна з них усвідомила істину: «життя продовжується, поки ми рухаємося». Цікавим є те, що одна з героїнь – українка.

2006 року письменниця видала роман, опертий на шумерський міф, – «Анна в гробницях світу». Цей твір дуже різниться від інших, написаних нею. І хоч письменниця опирається на міфологію, але твір є досить футуристичним. Герої користуються голографічними мапами, підземне королівство зображене як футуристичне місто, оснащене кібертехнологіями. Пшемислав Чаплінський (сучасний літературний критик) вважає, що для цього твору Ольга Токарчук створила спеціальний жанр, мову і цілком новий спосіб мовлення [77].

2007 р. – переломний рік у творчості письменниці. Скажімо так, літературна спадщина письменниці розділилася на «до» та «після». Адже цього знакового для письменниці року вийшов друком роман «Бігуни» – тревелог, який остаточно підкорив читачів, над яким працювала три роки, хоча письменниця до останнього сумнівалася чи хтось узагалі візьметься його

друкувати. Цей роман став справжнім проривом у творчості Ольги Токарчук. Він повстав частково з нотаток, записаних під час подорожей у різних місцях: в готелі, ресторані, аеропорті та ін., частково з історій втікачів, блукачів та звичайних подорожуючих із незвичайними долями. За цей твір письменниця отримала найвищу літературну нагороду в Польщі – «Ніке», а згодом – Міжнародну премією Букера.

Не обійшлося в творчості письменниці і без криміналу. Детективний роман «Веди свій плуг понад кістками мертвих» (2009 р.) читається напрочуд легко і несе в собі відому всім істину: насилля породжує насилля. Авторка збуджує нашу уяву – і ось ми вже стоїмо на роздоріжжі і ніяк не можемо визначитися: засудити, а чи виправдати. Це твір-засторога, як не варто робити, аби не накликати біду. На основі цього твору, який, до речі, теж номіновано до нагороди «Ніке», 2017 року було створено фільм «Покот», за який Агнешка Холланд, режисерка фільму, була нагороджена «Срібним Ведмедем».

Наступні роки письменниця досить довгий час майже нічого не пише. Це в той час, коли увага читачів прикута до її постаті, всі очікують чогось грандіозного. Але після двох неймовірних романів письменниця, ніби для розваги, повертається до малих жанрів і 2012 року видає збірку есе «Момент ведмедя». Ця збірка продовжує тему, порушену в попередньому романі: говорить про волю, екологію, права тварин, гендерну рівність та ін. Цими творами авторка змушує нас звернути увагу на те, що відразу не впадає у вічі, перебуває осторонь, так би мовити на маргінесі, але насправді саме там міститься вся повнота людського досвіду.

Ще одним твором, який вдруге приніс письменниці найпрестижнішу в Польщі нагороду «Ніке», став виданий 2014 року історичний роман – «Книги Якова». Над ним Ольга працювала довгих сім років, але зуміла в деталях зобразити Польщу XVIII століття. Більшість героїв роману, як зокрема й

головний герой Яків Франк, – історичні особи. У Польщі ця постать була напівзабута, хоча насправді є дуже важливою для історії. Це він втілює ідею переходу євреїв на католицизм. У романі письменниця порушила споконвічну єврейську тему – пошук землі обітваної, показала їхню культуру, релігію. Події, зображені у творі, відбуваються на території тогочасної Польщі, сьогодні ж це Україна.

Візуальна новела «Загублена душа» (2017 р.) – це ще один експеримент письменниці. Ця книга певною мірою має трьох творців. Для того, щоб читач міг побачити її такою, якою вона насправді є: незвичною, захоплюючою, оригінальною, над нею працювали 3 мисткині: письменниця, художниця і перекладачка. Але результат вражаючий. Праця кожної окремо не була б такою результативною. Спочатку нашу увагу привертають образи, за якими сховані короткі історії. Тобто спочатку бачимо картинку, складаємо перше враження про особу, зображену на ній, а вже потім, через розповідь, події, вчинки, пізнаємо героїв такими, якими вони є насправді. Все як у справжньому житті.

2018 рік приніс нам знову малу прозу авторства Ольги Токарчук: виходить збірка оповідань «Химерні оповідання» та «Професор Ендрюс в Варшаві. Острів», де письменниця майстерно зображує душевний стан героїв. В останньому – прочитуються феміністичні погляди авторки.

Досить гучно обговорювалася в медіах збірка з 12 есе під назвою «Чулий наратор», роздуми в яких обертаються довкола літератури. Деякі з цих есе стали авторськими викладами в університеті, де письменниця мала свої майстерні. Фрагмент одного з есе збірки авторка зачитала під час виступу у Шведській академії на врученні Нобелівської премії. У них Ольга Токарчук акцентує увагу на тому, що в сучасному технологічному світі люди весь час намагаються утримати певний статус, заробити достатню кількість грошей, що, на перший погляд, ніби і непогано. Техногенний розвиток покращує умови життя. Інтернет

містить мільйони інформацій на різні теми. З допомогою натискання декількох кнопок можна знайти все, що нас цікавить. Але постає питання: як же мистецтво, література? Де справжня приємність читання? Читання заради втілення себе у роль головних героїв, тих «справжніх» переживань. Авторка пояснює всім нам, а особливо письменникам-початківцям, наскільки важливим є читання в нашому житті.

2022 року вийшов перший після отримання Нобелівської премії роман Ольги Токарчук – «Емпузійон», епіграфом до якого Ольга вибрала слова португальського поета, прозаїка, драматурга – Фернандо Пессоа *«Щоденно відбуваються на світі речі, котрі не можна пояснити відомими нам законами. Щодня, трохи пошумівши, ці речі забуваються, і таємниця, яка їх принесла, забирає їх, а загадка стає забуттям. Такий закон: те, що не можна пояснити, треба забути. Сонячне світло все ще керує функціонуванням видимого світу. Дивність спостерігає за нами з тіні»* [власний переклад]. (*«Codziennie dzieją się na świecie rzeczy, których nie da się wytłumaczyć na podstawie znanych nam praw. Codziennie, wywoławszy przedtem nieco szumu, rzeczy te są zapominane i ta sama tajemnica, która je przyniosła, zabiera je, a zagadka staje się zapomnieniem . Oto prawo: to, co nie może być wyjaśnione, musi być zapomniane. Słoneczne światło nadal reguluje funkcjonowanie widzialnego świata. Obcość podpatruje nas z cienia»*) [105, с. 4–5]. Саме такими дивними, незрозумілими для нас речами та подіями полонить нас авторка з першого слова роману, а властиве з його назви. Емпузійон – слово, утворене від іменника емпуза (в грецькій міфології надприродна істота, з'ява, чарівниця). Звідси Емпузійон — місце, де живуть чарівниці [28].

Тож, розглядаючи творчість Ольги Токарчук, варто підкреслити деякі особливості її творчого доробку. Усі твори письменниці глибоко філософські, релігійні, підштовхують до роздумів над власним життям. Авторка вміє тонко

підкреслити психологічні особливості власних героїв. Спонукає задуматися над тим, що досліджували у працях генії філософії та психології – Платон, Арістотель, Юнг, Хайдеггер та ін. Її твори, незважаючи на жанр, – динамічні, як і саме життя. У кожному з них прочитуються слова, взяті з святого Євангелія «Благословенний, хто йде в ім'я Господа» [5]. Також, що особливо приємно, на її сторінках прочитується любов до України, її природи, людей, яких часто робить героями своїх творів.

Отже, Ольга Токарчук – яскрава представниця наративу подорожі, оскільки в її різножанрових творах завжди проявляється неординарна постать мандрівника, яка вимагає детального аналізу, чому й присвячено увагу в наступних розділах.

2.ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ ТВОРЧОСТІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК

Ольга Токарчук – письменниця-постмодерністка, творчість якої включає різноманітні епічні жанри, починаючи від невеликих жанрових форм, таких як оповідання, новела, есе і закінчуючи різними модифікаціями жанру роману.

Поскільки жанрових форм роману є досить багато, у певний час перед літературознавцями постало питання їх класифікації. Найпоширенішим є тематичний поділ роману на жанри. Але є й інші. Так, наприклад, Ю. Ковалів у «Літературознавчій енциклопедії» подає класифікацію романів за часом розвитку подій, за синтетичною будовою, за тематикою, за історичною приналежністю, за різновидом написання [45]. Дехто з фахівців у галузі літературознавства класифікує романи за напрямом: готичний, просвітницький, середньовічний, романтичний, постмодерний і т.д. та іншими категоріями.

Поскільки Ольга Токарчук дуже оригінальна письменниця, що любить експериментувати, то досить важко класифікувати її творчість за будь-якою однією з наявних класифікацій.

Головні герої її творів, як і сама письменниця, дуже самобутні. Ніколи не можна здогадатися, хто буде наступним персонажем її повісті. Всі вони певною мірою «диваки», що шукають сенсу буття, гнозису, намагаються розгадати таємниці світу.

Проблеми, які порушує письменниця у творах, теж неординарні. Це проблеми ідентичності, ортодоксії, патріархату, технократії, логоцентризму, фемінізму та ін., абсолютно не схожі на ті споконвічні проблеми, до яких звертається більшість відомих письменників світу і які завжди були і є актуальними.

Теми її творів схвалюють незрозуміле, таємниче, варте досліджень, але й відкинуте наукою. Тож не дивно, що і жанри, у яких експериментує письменниця визначити досить важко. Адже сама авторка вважає жанрові рамки

тісними через їх незграбність, тому часто виходить поза них, тоді з'являються індивідуальні авторські жанри, за що за західна преса охрестила Ольгу Токарчук «королевою змішаних жанрів» [96].

Тож визначення належності великих епічних творів письменниці до того чи іншого жанру є дуже цікавим і актуальним питанням, над чим працює безліч літературознавців. Якщо ж спробувати класифікувати твори Ольги Токарчук за тематикою, то більшість з романів можна віднести до модифікованого жанру подорожі.

Відштовхуючись від тематичної класифікації поділу творів на жанри, з певністю можна сказати, що найяскравішим прикладом модифікованого жанру подорожі у творчості Ольги Токарчук є тревелог «Бігуни», який приніс письменниці дві найпрестижніші нагороди – премію «Ніке» (2008 р.) та Міжнародну Букерівську премію (2018 р.) і який Р. Свято розглядає як роман «у фрагментах, поєднаних доволі хаотично і майже довільно» [55, с. 187]. Українська дослідниця зазначає, що «в романі присутні десятки самостійних сюжетних ліній, розкиданих на кілька століть у часі та декілька континентів у просторі» [55, с. 187]. Проте, на її думку, «цей майстерно сконструйований в парадоксальний спосіб «хаос» сюжетних ліній і виявляється «опорною конструкцією всього тексту» [55, с. 187]. Це твір не про одну, а про багато подорожей, які здійснюють різні герої, життєві історії яких, абсолютно між собою не пов'язані. Але якщо поглянути глибше, то можна побачити уособлений в постать кочівника образ подорожнього, який і є тим головним героєм, якого всі намагаються віднайти і який надає всім, зображеним письменницею подорожам, спільну мету – долаючи відстані, віднайти себе.

Повертаючись до жанру тревелогу, зазначимо, що він відомий світу віддавна. У своєму класичному значенні це документальна розповідь про поїздки, підкріплена замальовками, нотатками чи іншими історичними

документами [7]. Найчастіше це були записи, зроблені під час експедиції. Прикладом такого традиційного травелогу можуть бути «Археологічні нотатки» Тараса Григоровича Шевченка, зроблені під час першої подорожі Україною, коли, окрім документальних записів, митець створив альбом замальовок «Живописна Україна» [71].

Сучасний травелог – це мистецтво інтелектуальної подорожі зі здатністю проникнути в життя й культуру чужої країни. Це жанр, який часто супроводжується ілюстраціями і географічними мапами [45, с. 229–230]. Н. Білецька, українська дослідниця жанру травелогу, наголошує, що сучасний травелог відрізняється від класичного тим, що розповіді про побачене у ньому зазвичай досить експресивні, пропущені крізь емоції автора, і головним уже є не фіксація побаченого, а відтворення того колориту народу чи культури, тих вражень, які, зображуючи на папері, «проживає» автор під час мандрівки [7].

Дослідниця творчості Ольги Токарчук О. Калинюшко звертає увагу на те, що на відміну від класичного травелогу, який будується лінійно від точки А до точки Б, роман «Бігуни» умисно збудований хаотично, що характерно для постмодерністичної прози [34]. Читаючи кожен розділ «Бігунів» (а вони значно різняться один від одного як за змістом, часом, так і за розміром та стилем), складається враження, що авторка разом із читачем «проживає» кожен момент зображеного, певною мірою стає невидимим головним ліричним героєм, від імені якого йде розповідь.

Якщо, читаючи класичний травелог, наприклад, книгу «Подорож із Парижа в Єрусалим» Франсуа Рене де Шатобріана, ми можемо здійснити подорож «його слідами» і на власні очі побачити те, що описує автор, то, читаючи травелоги Ольги Токарчук, нам абсолютно не вдасться цього зробити, хоча й маємо в них справжні географічні назви, часом навіть назви установ. Місця, описи яких з'являються в травелозі Токарчук, це зовсім не ті, які

описують у традиційних травелогах відомі мандрівники. Це просто тимчасове місцезнаходження героїв, яке говорить швидше про душевний стан персонажа, його роздуми, аніж передає побачене під час мандрівки. Вони, як і все, що описує письменниця, не є постійними і не мають на меті зацікавити читача, спонукати приїхати сюди. Це або готель, санаторій, аеропорт, театр, музей, лікарня і т. п. або транспорт: потяг, автомобіль, автобус тощо. Це місце, де не затримуються надовго, воно нічого не говорить нам про героя, як це може зробити наприклад опис побаченого екзотичного села та його мешканців. А все тому, що головна увага в творі приділяється винятково герою, його душевному стану, який найкраще відстежити в русі. А що може краще показати цей рух, ніж місце, де все постійно змінюється? У розділі під назвою «Летовища» Ольга Токарчук пише: *«Колись їх розташовували на околицях міста, як придатки, як вокзали. Проте їхня емансипація сягнула такого рівня, що вони вже мають свою тотожність. Невдовзі можна буде сказати, що то міста приєдналися до летовищ – як місця для сну й роботи. Бо ж відомо, що життя точиться в русі»* [64, с. 53]. (*«Kiedyś umieszczono je na peryferyjach miast, jako ich uzupełnienie, jak dworce. Dziś jednak wyemancypowały się na tyle, że mają już własną tożsamość. Niedługo będzie można powiedzieć, że to miasta dołączyły do lotnisk w charakterze miejsc pracy i sypialń. Wiadomo przecież, że prawdziwe życie odbywa się w ruchu»*) [103, с. 64].

Наступним, не менш цікавим твором, який хочеться віднести до жанру подорожі, є роман «Мандрівка людей Книги». Сама назва нам говорить про те, що темою цього твору має бути подорож. Адже ще зі шкільної лави пам'ятаємо, що назва твору повинна передавати або тему, або головну думку. Тож якщо знову застосувати тематичний поділ творів літератури на жанри, то цей твір теж повинен бути подорожжю. Але потрібно добре знати Ольгу Токарчук. У неї нічого не буває очевидного. Безсумнівно, мотив подорожі є провідним у цьому

незвичайному, такому важливому для мисткині романі (цим твором письменниця дебютувала як романістка). Але якщо говорити про жанри, то тут письменниця звернулася до одного з найстаріших жанрів літератури, який можна простежити в Книзі Книг – параболи. І за звичкою експериментувати, поєднала його з романом. Тут варто звернутися до класифікації жанрів за впливом інших мистецтв і духовних царин.

У «Літературознавчому словнику-довіднику» за редакцією Р. Гром'яка та Ю. Коваліва можна знайти таке визначення параболи та роману:

Пара́бола – повчальне інакомовлення, близький до притчі жанровий різновид, в якому за стислою розповіддю про певну подію приховується кілька інших планів змісту [46, с. 519].

Роман – літературний жанр, найпоширеніший у XVIII–XX століттях; великий за обсягом, складний за будовою епічний твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів [46, с. 593].

Звісно ж, письменниця не першою застосувала синкретизм цих двох жанрів. До них звертався Ф. Кафка, Г. Гарсія Маркес та інші, такі ж непересічні письменники, як Ольга Токарчук.

«Подорож людей Книги» – метафоричний філософський роман, який можна читати як універсальну притчу про прагнення, віднайшовши таємничу Книгу, отримати відповіді на споконвічні питання. Це твір наративного характеру про подорож Маркіза та його друзів з певною метою. Та, читаючи захоплюючу розповідь про мандрівку втаємниченої групи людей, про подорож, сповнену пригод, спостережливий читач віднайде інший, прихований зміст – роздуми авторки про письмо, творчість, необхідність писання, мандрівку книгою, естетичне задоволення, яке приносить читання і т. п. *«Книга все ще лежить там, де її залишив Гош. Тож завжди може трапитися так, що хтось*

нарешті її знайде і винесе на світ, і тоді точно не залишиться нічого, що можна писати» [65, с. 175]. («*Księga wciąż jeszcze leży tam, gdzie zostawił ją Gauche. Zawsze więc może się zdarzyć, że ktoś ją wreszcie znajdzie i przyniesie światu, a wtedy na pewno nie zostanie już nic do napisania*») [108, с. 255]. Ця цитата – висновки письменниці про важливість книги для людства, про необхідність творити, щоб людство мало змогу мандрувати книгою, постійно шукати нових інтерпретацій, поповнювати свої знання і мати насолоду від читання.

Як бачимо, твір дійсно містить основну ознаку параболи – проектування в одному сюжеті наступного.

Пропонуємо розглянути ще один твір письменниці, написаний у змішаному жанрі – «Анна в гробницях світу», завдяки якому добре видно, як відбувається взаємопроникнення піджанрів фентезі. Своїм прагненням до фантастичного стафажу Токарчук робить спробу надати книзі магічного сюрреалістичного відтінку, на що звертає увагу Патрик Косенда у статті «Фантастичні дисонанси» в журналі «Новий напис щотижня» [84].

Стафаж – сюжетно незначні чи дрібномасштабні зображення людей або тварин у живописних і графічних творах, переважно пейзажного характеру. Фігури тварин і людей, сюжетно незначні, виконують важливу роль оживлення, обжитості порожніх пейзажів чи зображень міст і сіл. Внесок Стафажа дозволяв порівнювати масштаб споруд, висоту дерев порівняно з розмірами тварин чи зростом людських фігур [62].

Після виходу у світ 2006 року цього твору можна сказати, що у Польщі з'явилася ще одна представниця піджанру фентезі – new weird (нового дивацтва) – поєднання жахів та наукової фантастики.

New weird – є найсвіжішою та найоригінальнішою течією, де автори будують світи на основі довільних припущень, не зв'язаних ані традицією жанру, ані реалізмом, та дозволяють прогрес у цих світах, дозволяють їхнім

мешканцям досліджувати природу реальності та використання її; тоді як досі фантастичні світи залишалися статичними [84].

«Анна у гробницях світу» – це твір, який якнайкраще відповідає цьому жанру, це дивна пародія на шумерський міф, дія якої відбувається у футуристичній, антиутопічній реальності.

Роман містить елементи, характерні для таких піджанрів фентезі, як дивна фантастика, міфпанк, антиутопія і навіть бізарро та кіберпанк. Тому перетин піджанрів надзвичайно багатий. Як уже згадувалося раніше, Пшемислав Чаплінський говорить, що жанр цього твору цілком новий, вигаданий письменницею [77, 84].

Так, насправді більшість творів письменниці написані частково або абсолютно в новому жанрі. І, безперечно, кожен із них заслуговує на окреме дослідження. Та все ж, підсумовуючи, можна сказати, що Ольга Токарчук пише оповідання, новели, есе і модифіковані романи.

Творчість Токарчук через свою неординарність завжди викликала нестримну хвилю різноманітних відгуків літературних критиків. Є серед них як позитивні, так і негативні. Все тому, що її твори не для всіх. Хтось із захопленням один за одним поглинає її романи, а хтось взагалі не може її читати. Сама авторка колись в інтерв'ю сказала, що її твори не для «середніх умів», потрібно бути високоосвіченою особою, щоб їх зрозуміти.

Стосовно ж поділу творів на жанри, Ольга Токарчук теж має свою думку, яку висловила в есе «Чулий наратор».

Ось як говорить про це Ольга Токарчук у своєму виступі на врученні Нобелівської премії: *«Можливо, щоб не потонути у безлічі назв та імен, ми почали ділити величезне лівіафанове тіло літератури на жанри, які розглядаємо як галузі спорту, а письменників як спеціалізованих гравців. (...) Жанровий твір все частіше нагадує форму для пирога, яка дає дуже схожі*

результати, їхня передбачуваність вважається чесною, їхня банальність – досягненням. Читач знає, чого чекати, і отримує саме те, чого хотів. Я завжди інтуїтивно була проти таких порядків, бо вони ведуть до обмеження свободи письма, до відрази до експерименту та трансгресії, що є істотною рисою творчості взагалі. І повністю виключають із творчого процесу будь-яку ексцентричність, без якої немає мистецтва. Хороша книга не зобов'язана відстоювати свою жанрову приналежність» [власний переклад].

«Być może, żeby nie utonąć w wielości tytułów i nazwisk zaczęliśmy dzielić ogromne lewiatanowe ciało literatury na gatunki, które traktujemy jak dziedziny w sporcie, a pisarzy i pisarki jak wyspecjalizowanych zawodników. (...) Coraz częściej gatunkowe dzieło przypomina foremkę do ciasta, która produkuje bardzo podobne rezultaty, ich przewidywalność uważana jest za cnotę, ich banalność za osiągnięcie. Czytelnik wie, czego ma się spodziewać i dostaje dokładnie to, co chciał. Zawsze intuicyjnie byłam przeciwko takim porządkom, ponieważ prowadzą one do ograniczania wolności pisarskiej, do niechęci wobec eksperymentu i transgresji, która jest istotną cechą tworzenia w ogóle. I zupełnie wykluczają z procesu twórczego wszelką ekscentryczność, bez której nie ma sztuki. Dobra książka nie musi się opowiadać za swoją gatunkową przynależnością» [106].

Тож, якщо повертатися до питання жанрової належності творів Ольги Токарчук, то можна сказати, що її художньому доробку притаманний постмодерний жанровий синкретизм.

3. ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «РУХ» У РОМАНАХ ПОЛЬСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ

В уяві людини будь-яка подорож тісно пов'язана з рухом, певним способом переміщення. «Академічний тлумачний словник» пропонує вісім визначень поняття «рух». Це і «зміна положення кого-, чого-небудь унаслідок обертання, коливання, переміщення; і зміна в душевному стані, викликана яким-небудь почуттям, переживанням; і переміщення транспорту, ходьба тощо в різних напрямках та ін.» [59]. Та найцікавішим для нас при проведенні функціонально-семантичного аналізу концепту рух у романах Ольги Токарчук буде філософське тлумачення слова «рух», тобто рух як «спосіб існування матерії, який полягає в безперервній зміні всього існуючого і виявляється в безпосередній єдності перервності і неперервності простору і часу» [59].

Вживання в літературі лексем на позначення руху допомагає створити динаміку твору. Більшість цих лексем є багатозначними, пов'язаними з місцем зображуваних подій та часом. Семантичне значення дієслів руху може змінюватися залежно від контексту, а також від префіксів, які додає автор.

У романі «Бігуни» письменниця використовує безліч дієслів руху та віддієслівних іменників, утворених від лексем на позначення руху, наприклад, *мандри, поспіх, гонки, кочівники* і т. д. Та й самих тільки слів, які містять корінь «рух», у творі 155. Все це разом створює враження неспокою, поквапу, гонитви. Хоч твір і складається з численних розповідей чи роздумів людей, абсолютно не пов'язаних між собою, читаючи його, важко зупинитися, відкласти в бік, щоб продовжити читати пізніше. Бо мисткині вдалося зробити так, що сам по собі роман – це рух, це вихор, який затягує читача і мчить із шаленою швидкістю. Зупинитися вже не так просто. Саме рух у всіх його проявах об'єднує всі розділи в романі.

Цей твір є найбільш динамічним твором Ольги Токарчук. Навіть назва твору – іменник, утворений від дієслова руху – *бігати*. «Рух» у цьому романі можна розглянути як чинник, що впливає на поведінку героїв, бо в ньому авторка вбачає спосіб **існування та порятунку**.

Лірична героїня роману говорить: *«Моя енергія виникає з руху – з похитування автобусів, гуркоту літаків, гойдання паромів, потягів»* [64, с. 8]. (*«Moja energia bierze się z ruchu – z trzęsienia autobusów, z warkotu samolotów, z kołysania promów i pociągów»*) [103, с. 12]). Цим висловлюванням Ольга Токарчук звертає нашу увагу на те, що рух для героїні – це **життя**. Попри всі незручності, які виникають під час подорожі – брак гігієни, сухе харчування, сусід, який заважає і т.п., вона прагне цього руху, переміщення.

Письменницю, яка і є головною героїнею твору, подорож **надихає**, інспірує, дає нові невичерпні теми для творчості. Мандруючи, людина розвивається, дізнається багато нового, навіть якщо ця подорож не була спланована як пізнавальна. Метою мандрів Ольги Токарчук є пошук не позитивних емоцій, як вважає більшість туристів, а недосконалостей чогось. *«Саме до цього я терпляче наближаюся у моїх мандрах, вистежуючи помилки і провали творіння»* [64 с. 19]. (*«Właśnie ku temu się cierpliwie poruszam w moich podróżach, tropiąc błędy i wpadki stworzenia»*) [103, с. 24].

У розділі «Сім років мандрівки» молодий чоловік, випадковий співрозмовник головної героїні, під час поїздки потягом, підсумував свою розповідь про мандри так: «Те, що я побачив, – моє» [64, с. 23]. (*«To, co zobaczyłem, to moje»*) [103, с. 29]. У цьому насправді є глибокий смисл. Своїми ми вважаємо зазвичай дітей, дім, різні дрібні речі. Хоча це далеко не так: діти виростають і мають особисте життя, і добре, якщо в ньому є трохи часу для нас, дім може згоріти, речі – згубитися. Але те, що ми побачили в житті, – назавжди залишиться з нами. Це наш «скарб», до якого сягаємо в хвилини меланхолії, наш

досвід, який не можна купити, наші емоції, які виринають у пам'яті при першій згадці і одразу відбиваються на обличчі.

У романі «Бігуни» концепт руху можна розглядати з різних боків. А. Ларента, наприклад, вказує на те, що рух пов'язаний із простором лабіринту, котрий завжди є територією блукання, пошуку дороги, але не відпочинку [85, с. 349]. Символічним значенням лабіринту є наше життя. Блукаючи його дорогами, ми стаємо мудрішими. Головне – йти вперед до поставленої мети, не боятися, йти за покликом серця, **прагнути** досягти спланованого. *«Важливим поняттям психології подорожі є прагнення, саме воно штовхає людську істоту вперед і визначає напрямок, а ще викликає поклик і вабу до чогось»* [64, с. 76]. (*«Ważnym pojęciem w psychologii podróży jest pragnienie, to ono istotcie ludzkiej nadaje ruch i kierunek – pobudza w niej lgnięcie ku czemuś»*) [103, с. 86]. Не менш важливою є **віра**. Віра у все: у Бога, у свої сили, переконання. У розділі «Правильні місце й час» письменниця пише: *«Багато хто вірить, ніби на світі існує досконала точка, в якій час і місце ідеально співіснують. Можливо, люди й вирушають із дому через віру в те, що будь-який рух, навіть хаотичний збільшує шанси коли-небудь опинитися в такій точці»* [64, с. 79]. (*«Wielu ludzi wierzy, że istnieje na układzie współrzędnych świata punkt doskonały, gdzie czas i miejsce dochodzą do porozumienia. Może to nawet dlatego wyruszają z domu, sądzą, że poruszając się choćby chaotycznie, zwiększają prawdopodobieństwo trafienia do takiego punktu»*) [103, с. 90].

Одним із найяскравіших і найкоротших розділів роману, у якому порушено питання віри у свої сили тоді, коли ми рухаємося у просторі, тобто подорожуємо, є розділ «Навіть». Він містить лише два речення: «Я минаю придорожні бігборди, на яких чорним по білому написано: «Jesus loves even you». Мені спокійно на серці від цього несподіваного підбадьорення; тривожить лише те «even» [64, с. 336]. (*«Jadąc, mijam przydrożne billboardy, które czarno na*

białym obwieszczają: «Jezus love even you». Czuję się podniesiona na duchu tym nieoczekiwanym wsparciem; niepokoi mnie tylko to «even» [103, с. 369].

Дещо інакшого семантичного значення набуває концепт руху в іншому романі письменниці – «Мандрівка людей Книги». З цього твору чітко видно, що рух як мандрівка може відбуватися не лише у просторі, але й у часі. *«Мандрівка почалася, і тільки мета мала тепер значення. Вже нічого не означали наміри, очікування й люди, які до них змушували. Зрештою, байдуже було навіть, що з ним взагалі хтось мав їхати. Мандрівка існувала тепер уже в свідомості Маркіза, і тому тривала в часі» [65, с. 33]. («Podróż się zaczęła i teraz liczył się tylko cel. Nie były ważne ludzkie plany i oczekiwania i nie ważni byli ludzie. W pewnym sensie nie ważne było nawet, że w ogóle ktokolwiek jedzie. Podróż istniała już w umyśle Markiza i dlatego trwała»)* [108, с. 44–45]. Так завжди відбувається, коли маємо заздалегідь заплановану омріяну подорож. Людський мозок так влаштований, що ми прокручуємо можливі події в голові, і це викликає різні емоції (зазвичай позитивні: щастя, радість, задоволення). Хоча так насправді ті події ще не відбулись і, можливо, ніколи й не відбудуться, або щось піде не так, як було сплановано. Та мозок говорить: «Сталося!» І справді – рух відбувся у нашій свідомості.

Реальна подорож із метою відшукати загадкову Книгу, мандрівка в середину самого себе у споминах, метафізичні блукання у власних снах – про все це можна прочитати в романі «Мандрівка людей Книги». Та всі ці види подорожі, де б вони і з ким не відбувалися, мають одну мету – мандруючи, **відшукати себе.**

Кажуть, не можна повернути час назад. Це справді так. Час невинно рухається вперед. Повернутися в минуле можна тільки у снах. Звичайно, це не дозволить змінити те, що вже сталося. Але така мандрівка допоможе розібратися у своїх почуттях, і хоч не завжди є приємною, але після неї стає зрозуміліше, як

бути далі. Саме подорож уві сні назад у дитинство не раз допомагала віднайти себе головній героїні «Мандрівки людей Книги» – Вероніці. *«Її внутрішній час відступав тоді непомітно назад, і вона знову ставала маленькою дівчинкою, котра сама собі співає колискову до сну»* [65, с. 69]. (*«Jej wewnętrzny czas cofał się wtedy niepostrzeżenie i stawała wtedy się znowu małą dziewczynką, która sama śpiewała sobie kołysanki do snu»*) [108, с. 96].

До подібних манрівок вдавалася і головна героїня роману «Е. Е.». Дівчина-медіум як ніхто розуміла, що сон – це лише перехід в інший стан, світ. Рухаючись уві сні лабіринтами сновидінь, вона проживала там інше життя, сповнене запахів, почуттів, розмовляла з духами померлих. Вразлива дівчина, як і Вероніка, мандруючи уві сні, намагалася віднайти себе. І як тільки їй вдалося це зробити, надприродний дар спілкування з духами – зник.

В останньому романі «Емпузійон» (2022 р.) Ольга Токарчук «рух» розглядає як концепт розвитку людини протягом життя, здатність людини змінюватися. *«... кожен з нас досягає певної межі своїх можливостей і з цього моменту припиняється розвиток. У тому полягає старість, нездатність змінюватися. Ми зупиняємося на своєму життєвому шляху. З одними це відбувається напівдорозі життя, з іншими одразу після закінчення школи. Ще інші, але це рідкість, розвиваються до глибокої старості, фактично до самої смерті»* [власний переклад]. (*«... każdy z nas osiąga jakiś określony pułap swoich możliwości i od tego momentu przestaje się rozwijać. Na tym polega starość, to niezdolność do zmian. Zatrzymujemy się na swojej drodze. Jednym to się zdarza w połowie życia, innym zaraz po ukończeniu szkół. Jeszcze inni, ale to rzadkość, rozwijają się do późnej starości, właściwie do samej śmierci»*) [105, с. 76].

Ольга Токарчук в «Емпузійоні» надає особливу увагу руху людини до досконалості. Вона наголошує, що кращим кожен із нас може стати тільки за умови, що ми будемо критично себе оцінювати і не зупинятися в роботі над

собою. *«Найгірше, що може бути, це переоцінювати себе, вважати себе досконалими. Це робить нас буквально і затримує в русі, котрим є кожне недооцінювання»* [власний переклад]. *«Najgorsze, co może być, to poczuć się raz na zawsze dowartościowanym i że się tak wyrażę, pełnowartościowym. To sprawia, że stajemy się udosłownieni i zatrzymujemy się w ruchu, którym przecież jest każde niedowartościowanie»* [105, с. 357–358].

Тож потрібно усвідомити, що ніхто з нас не є досконалим ані фізично, ані духовно, ані ментально. Але всі ми можемо змінюватися, вдоконалюватися. Потрібно лише не зупинятися, бо досконалість не має кордонів.

Так як річка невпинно несе свої води і не зважає на перешкоди, так і людина повинна йти тільки вперед до своєї мети. Саме тому письменниця в романах постійно повертається до цього образу, що для неї є символом вічного нестримного руху, який нікому не спинити. Лірична героїня роману «Бігуни» під час своєї першої пішої мандрівки до Одри збагнула, що *«... кращим завжди буде те, що перебуває в русі, ніж те, що спочиває; що зміна шляхетніна за нерух: що незрушима мусить розпастися, zdegradувати, обернутися в прах, рухоме ж триватиме вічно»* [64, с. 5]. (*«... mimo wszelkich niebezpieczeństw – zawsze lepsze będzie to, co jest w ruchu, niż to, co w spoczynku; że szlachetniejsza będzie zmiana niż stałość że znieruchomiałe musi ulec rozpadowi, degeneracji i obrócić się w perzynie, ruchome zaś – będzie trwało nawet wiecznie»*) [103, с. 8].

4. НАРАТИВИ ПОДОРОЖІ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИЦІ

4.1. Роман «Бігуни» як всебічне відтворення руху людини

4.1.1 Мандрівка як самопізнання, втеча від реальності та від себе самого

Роман «Бігуни» Ольги Токарчук – це твір, який розповідає про життя людини в сучасному світі, світі комп'ютерних технологій, науки, подорожей і безперервного руху. У ньому авторка зображує кочівника, що намагається віднайти себе, своє місце. Саме вона, людина, що шукає себе, і є головним героєм роману. На сторінках книги цей герой часто постає в новій іпостасі: то дружини Куніцького, яка вийшла разом із сином на хвилинку з автомобіля і раптом зникла на певний час, то згорьованої москвички Аннушки, яка в один день полишає свого хворого сина та безвольного чоловіка, щоб пристати до секти бігунів, то самовідданої дружини професора університету, яка пожертвувала своєю кар'єрою заради чоловіка, то сестри Шопена, яка везе його серце, сховане під спідницею, на Батьківщину композитора, та найчастіше – це просто «Я».

Можна сказати, головним героєм роману, що складається зі 116 розділів, часто не пов'язаних між собою, фрагментарних, написаних різними стилями, є саме жінка. Хоч часом і трапляються розповіді, де головним героєм є чоловік, як от доктор Бляу чи вчений Філіп Фергюєн, але в більшості випадків чоловіки в романі навіть не мають імен. Це просто чоловік, що розводив ослів, або той, кого я зустріла у потязі, що зрештою теж повертає нас до усвідомлення, що все ж таки, головна героїня – це «Я». Що зовсім не заперечує, що цим «Я» насправді є авторка, адже у творі безліч автобіографічних моментів. Водночас головним героєм може бути кожен читач, бо, на думку Ольги Токарчук, «література вчить нас не бути собою, а бути кимось іншим. Це унікальна

можливість – вийти за межі самого себе і втілитися у роль улюбленого героя» [88, с. 148].

Як уже згадувалося, роман складається з багатьох розділів: довгих та коротких есе, оповідань, нарисів, дорожніх записок, кожен із яких може існувати окремо. Для нього характерна фрагментарність багатониткового наративу та відсутність змісту. Сама авторка назвала його «романом-сузір'ям». Тому читач може сам комбінувати фрагменти і самостійно вирішувати, як йому читати роман. Так, наприклад, фінал оповідання про Куніцького, хоч і не веде до розгадки таємниці зникнення його дружини, чекає на читача через кілька сотень сторінок. За бажання, читач може прочитати всі три оповідання про Куніцького або відразу, перестрибуючи через інші оповідання, або дійти до продовження історії, читаючи все по порядку, лінійно. Цікавим є й те, що перший та один з останніх розділів мають таку ж саму назву – «Я є», що теж є символічним.

Варто звернути увагу й на деконструкцію, яка відбувається в романі – роботу над самим поняттям подорожі. Якщо топос подорожі викликає асоціації з виходом із дому та передбачає початок і кінець мандрівки у тому ж самому місці, то умовного повернення в «Бігунах» немає.

У першому розділі ліричній героїні, яка залишається вдома сама, лише кілька років. Перебуваючи на самоті, роздивляючись порожнє подвір'я крізь шибку вікна, героїня відчувається покинутою. *«Найбільше болить від безруху: густого, видимого – холодної сутені й слабкого світа натрієвих ламп, що в'язне в темряві за метр від свого джерела»* [64, с. 3]. (*«Najbardziej dotkliwy jest bezruch: gęsty, widzialny – zimny zmierzch i słabe światło solodowych lamp, grzęznące w mroku w odległości zaledwie metra od swego źródła»*) [103, с. 5]. Та саме цього вечора героїня усвідомила своє існування.

Наступний розділ розповідає про «першу подорож крізь поля пішки», про зустріч з річкою, яка «...не звертала на мене уваги, зосереджена на собі, – мінлива, мандрівна вода, в яку – я дізналася потім – неможливо ввійти двічі» [64, с. 5]. («*Nie zwracała na mnie uwagi, zajęta sobą zmienna, wędrująca woda, do której nigdy nie można wejść dwa razy, jak się później dowiedziałam*») [103, с. 7]. Споглядаючи течію, юна героїня усвідомлює значення руху і безруху і приходить до думки, що її батьки «не були справжніми мандрівниками, бо вирушали для того, щоб повернутися. А поверталися з полегшею, з почуттям виконаного обов'язку» [64, с. 7]. («*Nie byli prawdziwymi podróżnikami, bo wyjeżdżali po to, żeby wrócić. A wracali z ulgą, z poczuciem dobrze spełnionego obowiązku*») [103, с. 11]. Натомість вона – абсолютно інакша. «Певно, мені бракувало якогось гена, завдяки якому людина, щойно затримавшись надовше в якомусь місці, одразу пускає коріння. Я багато разів намагалася, але моє коріння було плитке, і перший-ліпший подмух вітерцю виривав мене з ґрунту», – розмірковує героїня [64, с. 8–9]. («*Widocznie brakowało mi jakiegoś genu, który sprawia, że gdy tylko przystanie się na dłużej w jakimś miejscu, zaraz zapuszcza się korzenie. Wiele razy próbowałam, ale moje korzenie zawsze były płytkie i wywracał mnie byle jaki podmuch wiatru*») [103, с. 12].

Згодом, скінчивши факультет психології та усвідомивши, що зовсім не підходить на цю роль, лірична героїня вирушить у подорож. Дорогою занотовує власні спостереження, враження, почуті історії та зроблені висновки. Наприклад, про писання: «Правда жорстока: описувати значить знищити. Тому треба дуже пильнувати. Краще уникати назв, петляти й заплутувати сліди, обережно повідомляти адреси, щоб не спокушати нікого паломництвом» [64, с. 70]. («*Prawda jest straszna: opisać to zniszczyć. Dlatego trzeba bardzo uważać. Najlepiej nie używać nazwy; kluczyć i kręcić, ostrożnie podawać adresy, aby nie kusić nikogo do pielgrzymki*») [103, с. 80].

У мандрах героїня дозріває, набирається досвіду, вчиться. Вона доводить те, що збагнула ще дитиною, дивлячись на річку: подорож, рух, пошуки – це те, заради чого варто жити. І не важливо, яка мета твоєї подорожі. У кожного вона може бути іншою. Так, наприклад, доктор Бляу любив подорожувати, бо «... дорогою люди змушені бути разом тілесно, так, наче **метою подорожі є інший подорожній**» [64, с. 137]. («*Właśnie dlatego tak lubił podróżować – w drodze ludzie zmuszeni są być razem cieleśnie, blisko siebie, jakby celem podróży był inny podróżny*») [103, с. 147]. Йозефіна Золіман у листі до Франца I, цісаря Австрії говорить про те, що «*Ніщо так не вирізняє людину з-поміж інших істот, як те, що кожен з нас має свою неповторну історію, що ми рухаємося в часі, залишаючи сліди*» [64, с. 147]. («*Nic tak bowiem nie czyni nas bardziej ludzkimi niż to, że każdy z nas posiada swoją niepowtarzalną, wyjątkową historię, że poruszamy się w czasie, zostawiając ślady*») [103, с. 160]. Лірична ж героїня вважає, що ми — «*те, на що дивимося*» [64, с. 180]. («*Jestem tym, na co patrzę*») [103, с. 195]. Тож варто подорожувати, щоб бачити красу і самим ставати кращими. Адже ніщо так не допомагає пізнати саму себе, як подорож. Тільки виходячи з-поза «зони комфорту», ми бачимо, на що ми здатні, і відкриваємо себе, свої приховані риси.

Ще одне, над чим змушує замислитись твір, це те, що коли ми хочемо втекти від реальності – вирушаємо в дорогу. Не завжди це подорож у далекі світи, іноді – поїздка на дачу, на природу чи екскурсію. Але нам просто необхідно змінити середовище, побути наодинці або серед незнайомих людей.

Саме такі ситуації зображує О. Токарчук у деяких сюжетних розділах роману, де головним героєм є вже не «Я», а хтось інший. Дружина Куніцького, якось, коли вони разом відпочивали на острові в Хорватії, попрохала зупинити авто, вийшла, відстебнула сина від кріселка і пішла... Їх не було 49 годин. За цей час Куніцький разом із поліцією обшукав весь острів і прилеглі острови, але так

і не знайшов дружини з сином. А через дві доби вона так само раптово з'явилася, як і зникла. Ця мандрівка стала вирішальною для Куніцьких: вона зруйнувала їхнє подружнє життя. Хоча так насправді почалося все значно раніше. Тоді, коли він не мав часу чи бажання порозмовляти з нею, пограти з сином, приділити час родині. Повернувшись із відпочинку, дружина пішла від нього, бо все, що турбувало чоловіка, – це постійні підозри. Він навіть на хвильку не задумався, що, може, у всьому винен він. А їй потрібно було лише на деякий час втекти від реальності, щоб віднайти себе.

В одному з останніх розділів роману під вже відомою назвою «Я є» міститься відповідь на питання щодо остаточної мети подорожі. Читаємо: *«Байдуже, де я». «Не має значення, де я перебуваю. Я є»* [64, с. 399]. (*«Nieważne, gdzie jestem», wszystko jedno, gdzie jestem. Jestem»*) [103, с. 443].

Остонній фрагмент роману – це сцена посадки в літак. Нічого не сказано про повернення, прибуття, що було б логічним завершенням мандрівки. Але повернення насправді є. Воно метафізичне. Це повернення до самого себе.

У романі «Бігуни» Ольга Токарчук зображує подорож як метафору життя. Тож, головне – рухатися, не зупинятися, щоб потім не пошкодувати, що чогось не зроблено. Адже світ, як і все живе, теж рухається. Тому так важко встигнути за ним.

4.1.2. Символізм назви «Biegunie»

Назва твору – це як ім'я людини: не пустий звук, а щось, що має глибокий зміст, у ньому сконденсовано тему або головну думку твору. Даючи назву твору, автор прагне зацікавити читача, адже з заголовку все починається. Ще не прочитавши жодного рядка, але знаючи заголовок твору, ми вже можемо сказати, чи зацікавлені ми в тому, щоб все ж його прочитати. Якщо ж назва

твору є символічною, як у випадку роману Ольги Токарчук «Бігуни», то стає ще цікавіше, адже така назва відкриває перед читачем цілу історію, і ідеї вже не будуть такими однозначними, як ті, що спадають на думку мментально. Це як останній рядок сенкану, котрий складається всього лише з одного слова, яке є синонімом до теми і водночас висновком.

Що ж до назви роману «Бігуни», то він містить у собі не лише тему, а й мету твору. На перший погляд може здатися, що твір має таку назву, бо розповідається в ньому про сучасних людей, мешканців великих міст, які насправді змушені перебувати у постійному русі: поспішати на летовище, щоб полетіти у відрядження, а там, якщо буде час, забігти до магазину і купити сувеніри, або відвідати літературні читання, які влаштовують у деяких аеропортах, чи сходити на масаж або до фітнес-клубу, бо ж не сидіти просто так, склавши руки, і чекати на час, коли можна буде сісти до літака і полетіти... У цьому розумінні «бігуни» – це люди, котрі кудись біжать, поспішають, ніколи не мають спокою, бо намагаються все встигнути, мають великі амбіції. Так насправді виглядає життя багатьох сучасних мешканців мегаполісів.

Але, читаючи роман, розуміємо, що все насправді не так просто. Такою підказкою нам стають слова на зразок *втікач*, *кочівник*, *паломник*, *блукальниця*, які з'являються вже на перших сторінках роману і теж вказують на рух, але мають інше значення. Втікати – це теж бігти, але вже з іншою метою. Переміщення у «Бігунах» – це релігійний ритуал старообрядівців, котрі вірили, що тільки постійно втікаючи від сатани, змінюючи місце свого знаходження, можна врятувати свою душу. Старообрядівці, або інакше старовіри чи розкольники, – це секта, яка виникла у XVIII столітті, заснована колишнім солдатом Євфемієм. Її послідовники вважали, що світом править сатана, втіленням якого є цар. Бог же змушений переховуватись. Тому людям нічого не

залишається, як тікати. І тільки відмова від усього, що є стале у світі: держави, церкви, родини, будинку, землі і т. д., – гарантує спасіння [64, с. 262–263].

Найскладніше вночі, коли все зупиняється. Світ стає безрушним і над ним «... сходить пекло. Перше, що воно робить, – деформує простір, чинить усе тіснішим, масивнішим, непорушнішим» [64, с. 236]. («*W nosy nad światem wschodzi piekło. Pierwsze, co robi – to deformuje przestrzeń; wszystko czyni ciasniejszym, bardziej masywnym, nieporuszalnym*») [103, с. 256]. Сповідуюючи свою релігію, лірична героїня роману – кочівниця, втікачка, бігунка, переконана, що тільки перебування в русі робить її недосяжною для диявола, і тільки тоді їй нічого не загрожує. «*Коли я вирушаю в подорож, то зникаю з мап. Ніхто не знає, де я. В точці, з якої вийшла, чи в точці до якої прямую?*» [64, с. 51]. («*Kiedy wyruszam w podróż, znikam z map. Nikt nie wie, gdzie jestem. W punkcie, z którego wyszłam, czy w punkcie, do którego dążę*») [103, с. 60]. Подорож для письменниці стає єдиним шансом на втечу з мапи, оскільки рух не дозволяє однозначно визначити місцезнаходження на ній.

Ще одне цікаве розуміння символіки назви твору можна витлумачити, читаючи розділ «Голова у світі», який є автобіографічним. Із нього ми можемо дізнатися про студентське життя Ольги Токарчук. Але важливішою для нас буде розповідь авторки про досліди, які студенти проводили над щурами. «*Коли ми запускали пацюків у лабіринт, завжди знаходився один, чия поведінка заперечувала теорії і легковажила нашими хитромудрими гіпотезами. Він спинався на задні лапки, байдужий до нагороди в кінці експериментальної траси, і, зневаживши рефлекс Павлова, роздивлявся нас, а потім завертав назад або брався вивчати лабіринт. Шукав чогось у бічних коридорах, намагався привернути до себе увагу*» [64, с. 11]. («*Gdy puszczałiśmy szczury w labirynt, zawsze był jeden, którego zachowanie przeczyło teorii i który za nic miał nasze bystre hipotezy. Stawał na dwóch łapkach, wcale nie zainteresowany nagrodą*

na końcu eksperymentalnej trasy; niechętny przywilejom odruchu Pawłowa, omiatał nas wzrokiem, a potem zawracał albo bez pospiechu oddawał się badaniu labiryntu. Szukał czegoś w bocznych korytarzach, próbował zwrócić na siebie uwagę» [103, с. 15].

Цей опис щурів, що блукають у лабіринті, є алегорією людського роду. Людство протягом століть звикло блукати лабіринтом свого життя, шукаючи, наприклад, «землю обітовану» чи ще щось, може, і не таке грандіозне, але «дуже необхідне», замість того, щоб, як той винятковий щур, зупинитися, роззирнутися, вивчити те, що довкола нас, приділити собі увагу і насолодитися життям. Тобто у більшості населення планети виробився безумовний рефлекс, переданий у спадок від пращурів (за К Юнгом, – «колективне несвідоме») – гнатися за чимось невідомим. Весь час кудись бігти. І зрештою, не помітивши, як закінчилося життя, зупинитися. Але вже пізно. Лише одиниці залишаються на місці. І добре, якщо не просто залишаються [40].

Цей розділ перегукується з одним із останніх розділів під назвою «Стіна», у якому, власне, йдеться про досягнення кінцевої мети мандрівки паломників, туристів і волоцюг – стіни. У розділі не подано ані назви зображуваного далекого міста, ані назви стіни, якою закінчується шлях. Звісно, можемо здогадуватися, що це Єрусалим. *«Шлях несподівано закінчується стіною – білою, як усе місто, високою, неподоланною. Подейкують, що це стіна якогось невидимого храму, але факт залишається фактом: ми дійшли до межі, далі нічого нема. (...) Час повертатися» [64, с. 372]. («... droga kończy się nagle ścianą – białą jak całe miasto, wysoką, mur nie do pokonania. Podobno jest to ściana jakiejś niewidzialnej świątyni, ale fakt pozostaje faktem – doszliśmy do kresu, dalej nic nie ma. (...) Pora wracać» [103, с. 408].*

Тож насправді «бігуни» – то ми з вами. У кожного з нас своя мандрівка, своя життєва дорога. Мета, яка змушує нас рухатись, теж у кожного своя: хтось

тікає, хтось шукає, а хтось просто потребує руху, не може всидіти на місці. Кожен із нас має вибір: бути тим пацюком, який біжить, шукаючи вихід із лабіринту, або тим, який залишається на місці і погоджується з усім, що наготувала йому доля. Хоча авторка й дотримується думки, що «...кращим завжди буде те, що перебуває у русі, ніж те, що спочиває; що зміна шляхетніша за нерух; що незрушне мусить розпастися, zdegradувати й обернутися в прах, рухоме ж триватиме вічно», але вибір залишається за нами [64, с. 5]. («... *mimo wszelkich niebezpieczeństw – zawsze lepsze będzie to, co jest w ruchu, niż to, co w spoczynku; że szlachetniejsza będzie zmiana niż stałość; że znieruchomiałe musi ulec rozpadowi, degeneracji i obrócić się w perzynę, ruchome zaś – będzie trwało nawet wiecznie*») [103, с. 8].

4.2. Подорож у часі та просторі (роман «Мандрівка людей книги»)

Відома дослідниця творчості Ольги Токарчук О. Нахлік, аналізуючи дослідження українських критиків літератури, стверджує: «Багато вітчизняних літературознавців, які вивчають творчість Ольги Токарчук, акцентують увагу на особливому авторському баченні часу і простору, а також усвідомленні сенсу людського існування та світобудови. Аналізуючи творчість лауреатки Нобелівської премії, український науковець К. Родик зауважив, що найважливішою темою, якою займається письменниця, є «дослідження часу та здатності людини «вести особисту боротьбу» проти цієї небезпечної справи» [88, с. 152]. Таке дослідження часу та світобудови якнайкраще можемо простежити в романі «Мандрівка людей Книги», де за допомогою спостережень німого конюха Гоша, який вийшов за монастирські стіни, письменниця порівнює час, «який точився колом від весни до весни» [65, с. 4] («*W życiu Gauche'a czas zawsze staczał kręgi*») [108, с. 6] у монастирі, та «безладдям часу,

яке люди носять у собі» [65, с. 6] (*«chaotyczność czasu, który ludzie noszą w sobie»*) [108, с. 9] поза стінами святої обителі. *«Він постеріг сотні мандрівців, чув їхню розмаїту мову, відчував марноту поспіху й не міг позбутися враження, що люди такі ж нетривковичні, як його каштанові чоловічки»* [65, с. 6]. (*«Widząc setki podróżnych, słysząc ich różne języki, wyczuwając ich pośpiech, nie mógł się oprzeć wrażeniu, że są tak samo chwilowi jak jego kasztanowe ludziki»*) [108, с. 9]. Водночас, обсервуючи природу, зміни, які відбуваються в ній, Гош доходить висновку, що *«зорі насправді рухомі, що тільки вони самі знають свій шлях, яким наступного вечора знову повернуться на те саме місце»* [65, с. 7]. (*«Gwiazdy nie są wcale nieruchome, że suną w jakimś sobie tylko znanym kierunku, żeby następnego wieczoru powrócić w to samo miejsce»*) [108, с. 11].

Якось О. Токарчук на запитання польського журналіста Міхала Ногаша, на сторінках одного з випусків журналу «Książki. Magazyn do czytania», щодо головної теми її творчості, відповіла: *«Чесно кажучи, ще з часів «Мандрівки людей Книги» я пишу про те саме. Про те, що здатне пробудити в мені енергію, дозволяє поставити важливі для мене запитання і, зрештою, приносить мені задоволення від написання»* [89, с. 24].

У «Подорожі людей Книги», романі-параболі, Ольга Токарчук створила своєрідний зразок, за яким у наступних творах здійснюватиме дослідження «людини в русі». Мандрівка, яку нам описує письменниця, зрозуміла, лінійна, не містить зайвих розгалужень, має чітку будову. Здійснюють цю подорож троє абсолютно випадково зібраних до гурту людей (спочатку їх було п'ятеро, та згодом частина з них відсіялася). Усі вони по-своєму трактують поїздку в далекі світи у пошуках Книги.

Маркіз – член таємного братства, прибічник ідеології мандрів, розуміє подорож як форму духовної пригоди. В ідеях братства Маркіз вбачає *«остаточне звільнення й вихід поза свій час, поза конкретне місце і врешти-*

peșt poza себе самого» [65, с. 15] («*ostateczne wyzwolenie i wyjście poza swój czas, poza konkretne miejsca i wreszcie – poza siebie»*) [108, с. 21]. Він єдиний надає мандрівці містичного значення, трактує її **як паломництво**.

Для його випадкової супутниці, куртизанки Вероніки, подорож – **життєва пригода**, яка дає можливість переступити поріг у нове життя, звільнитися від минулого, яке її гнітило. Адже переступаючи поріг, тимчасово чи назавжди виходячи з власного дому, людина позбавляється всього, що впливає на неї, давить, змушує виконувати певну соціальну роль. Саме така людина захоплює Ольгу Токарчук. Крім того, образ Вероніки цікавий ще й тим, що з його допомогою письменниця зображує метафізичну подорож у часі та просторі [48]. Вероніка мала від природи талант «*не менш рідкісний, аніж поетичні чи малярські здібності»* [65, с. 22] («*nie zdawała sobie sprawy, że została obdarzona zdolnością równie rzadką jak talent poetycki czy malarski»*) [108, с. 31] – це здатність знайти відповіді на складні запитання, поставлені самим життям, уві сні. «*Для Вероніки сни були як для Гоша каштанові чоловічки, а для Маркіза – свічада: вони допомагали їй **вийти поза себе***» [65, с. 22]. («*Dla Weroniki sny były tym samym, czym dla Gauche'a kasztanowe ludziki, a dla Markiza lustra – pozwalały jej wyjść poza siebie»*) [108, с. 30]. «*... вона не сумнівалася, що решта людей живе у снах так само: цілісіньку ніч, з розмахом, кольорово й непересічно»* [65, с. 22]. («*Była przeświadczona, że inni śnią podobnie: całą noc, kolorowo i brzemienne w skutki»*) [108, с. 31]. Як бачимо, дві досить різні людини намагаються вийти поза себе самого, використовуючи різні способи. Але мета цієї мандрівки одна – пізнати Істину, а «*суть пізнання – це досвід правди»* [65, с. 130].

Ще одним, не менш цікавим персонажем та зрештою єдиним, якому вдається дійстатися до місця призначення, є німий кучер Гош, який вирушив у мандрівку без жодної мети, тільки тому, що візник, який мав везти шукачів

Книги, захворів і хтось же мав це зробити. Гош – ідеальний мандрівник, бо не прив’язаний ані до місця, ані до часу. Він легкий на підйом, спостережливий, до того ж любить зміну, рух. *«Він не дуже тямив, куди і навіщо доведеться їхати. Зрозумів лишень, що йому наказують зайнятися кіньми, а винагородою послужить те, що врешті зможе зрушити з цього місця, де так надовго застряг у своїх мандрах»* [65, с. 36]. (*«Nie bardzo rozumiał, dokąd i po co ma jechać. Wiedział tylko, że każą mu się zająć końmi, a nagrodą będzie wyjazd z tego miejsca, gdzie utknął w swoich wędrówkach»*) [108, с. 49–50]. Для Гоша, який ніколи не мав власного дому, подорож – це спосіб існування, процес без початку і кінця. Саме він є прототипом ліричної героїні роману «Бігуни» – ідеальною «людиною в русі», для якої зупинитися – перестати існувати.

Усі персонажі, яких зображує письменниця в романі, досить самотні, не схожі між собою. Об’єднує їх мандрівка, пригоди та небезпеки, які чигають на них і які змушують зняти маски, показати справжнє обличчя, бути такими, якими їх створила природа, такими, якими люди бувають лише в дитинстві, бо ще не навчилися лукавити, підлаштовуватися, обманювати самих себе і всіх довкола. *«Справжньої відвертості не буває, коли ми відкриваємо тільки свій дорослий світ. Дорослий постійно перебуває у масці. (...) Лише дитя містить у собі всю нашу правду, бо вся наша правда таїться в самотності, покинутості, втрачених ілюзіях, дитинному сподіванні на увагу всього світу. Тут починається мудрець, великий політик, звичайна людина. Тут починається кожен з нас. Усе, що пізніше ми робимо в житті, – це постійний діалог із самим собою – дитиною»* [65, с. 87]. (*«Trudno jest się odstłonić przed innymi, gdy pozostaje się w masce człowieka dorosłego. (...) W człowieku dojrzałym cały czas mieszka dziecko i ono nosi całą prawdę o człowieku – samotność, doświadczenie opuszczenia, oczekiwanie uwagi i miłości, lęk bez powodu – tutaj zaczyna się mędrzec, wielki polityk, zwykły człowiek, każdy. To, co później robi się w życiu, jest*

ciągłym prowadzeniem dialogu ze sobą jako dzieckiem») [108, с. 121]. Так, наприклад, Маркіз, який все життя вдавав самовпевненість, рішучість, насправді ж потребував постійного підтвердження свого існування, саме тому так любив дзеркала. *«Вероніка зовсім по-новому побачила Маркіза, коли ще в Шатору під час якоїсь розмови він ледь зіп'явся навшпиньки, щоб подивитися на себе у дзеркалі. (...) Вероніка тоді відкрила Маркіза без тієї самовпевненості, ученої мови і тону людини, яка вважає себе безпомильною. (...) Маркіза треба було захищати, охороняти, зігрівати словами і власним диханням...»* [65, с. 88]. (*«Weronika w nowy sposób zobaczyła Markiza, kiedy ten, jeszcze w Châteauroux wspiął się w czasie jakiejś rozmowy lekko na palce, żeby się przejrzeć w lustrze. (...) Weronika ujrzała wtedy Markiza bez tej zewnętrznej pewności siebie, uczonej mowy i tonu człowieka, który uważa, że zawsze ma rację. Trzeba go więc było bronić, ochraniać, ogrzewać słowami i własnym oddechem»*) [108, с. 121–122]. Так само, мандруючи, змінювалась і головна героїня. *«Вероніка дивувалася сама із себе: вона раптом відкрила в собі себе давно забуту»* [65, с. 88]. (*«Weronika była zdziwiona sobą, bo nagle odkryła siebie dawno już zapomnianą»*) [108, с. 122]. Зникла потреба бути грайливою, звабливою, щоб спокушати чоловіків, достатньо було просто бути собою. І лише Гош, який і так все життя провів у дорозі і ніколи не мав дому, рідні, друзів, не обіймав високі посади, не мусив знімати маску, бо просто її не мав. Подорож навчала його, розвивала, робила мудрішим, досвідченішим. На відміну від своїх супутників він пізнавав себе і світ, а не шукав себе справжнього, десь далеко схованого під дорогим вбранням [48]. Описуючи своїх героїв, Ольга Токарчук наголошує: *«Люди подорожні стають мудріші не лише тому, що здобувають досвід нових краєвидів і подій, а й тому, що самі для себе перетворюються на миготливі пейзажі і на них можна поглянути із заспокійливої відстані. Тоді помічаєш щось більше, аніж самі деталі»* [65, с. 38]. (*«Podróżujący ludzie stają się*

mądrzejsi nie tylko dlatego, że wciąż doświadczają nowych widoków i zdarzeń, ale przez to, że sami dla siebie stają się mijanym pejzażem, na który można popatrzeć z kojącego dystansu. Dostrzega się wtedy więcej») [108, с. 52]. Побачити себе збоку – частина справжньої мети будь-якої подорожі. Інша ж частина – змінюватися, самовдосконалюватися.

На особливу увагу заслуговує й те, як уміло використовує Ольга Токарчук такий літературний прийом, як ігри з хронотопом. У романі «Мандрівка людей Книги» письменниця за допомогою сновидінь створює простір творів. Українська дослідниця Л. Брега у праці під назвою «Про сні Токарчук і реальність Забужко», досліджуючи використаний письменницями прийом «тексту в тексті», доходить висновків, що «головною функцією сновидінь є розкриття психології персонажів. Так через сні розкривається несвідома стихія, внутрішній світ героїв, їхні прагнення і мрії. І саме сні допомагають читачеві зрозуміти героя, іноді творять його психологічний портрет. Не менш важлива й хронотопічна функція сновидінь, що ускладнює картину реальності, у якій розгортається дія творів польської письменниці» [14, с. 104]. Так, наприклад, коли наші герої дісталися корчми, де і заночували, Гошеві, який спав у стайні біля коней, «снилося, що він заговорив до них людськими словами. Слова були як дим, і, випускаючи їх з рота, він надавав їм дивовижної форми» [65, с. 47]. Сон героя відкриває нам його найзаповітнішу мрію. («*Gauche śnił, że przemówił do nich ludzkimi słowami. Słowa były jak dym i wypuszczając je z ust, modelował je wargami w fantastyczne kształty*») [108, с. 65].

Подібним до стану сну є стан, у якому людина перебуває, коли мріє. Саме тому замріяній людині говорять: «Спустисть з небес!», «Повернися до реальності!» Хоча насправді «в реальності», тобто в повсякденному житті, люди часто бувають несправжні. Тоді, можливо, мав рацію Педро Кальдерон де ла Барка, який у драмі під назвою «Життя – це сон» піддав сумніву ці два поняття і

змусив читачів замислитись над питанням: Що є життя – сон чи реальність? Може, справжніми ми є тільки тоді, коли спимо або мріємо? [35].

Мріючи, Вероніка *«споглядала себе збоку, як це часом трапляється у снах, коли ми залишаємось самі собою... (...) ...образи ж, що їх витворює в глибину самої себе свідомість Вероніки, плінуть швидко, як течія ріки»* [65, с. 30–31]. (*«widziała siebie z zewnątrz, jak to czasem bywa w snach: jesteśmy sobą, a jednak nasza tożsamość jest umowna i chwiejna ... (...) ... obrazy tworzone przez skierowany do wewnątrz umysł Weroniki przepływają z szybkością rwącej wody»*) [108, с. 41–42]. Мріючи про весілля з кавалером д'Альбі, Вероніка розуміє, що не може повернутися до Парижу, бо *«повернутися означало прокинутися зі сну в страшній пустелі реальності»* [65, с. 36]. (*«Powrót oznaczałby przebudzenie się ze snu w rzeczywistości pustej i strasznej»*) [108, с. 49].

Роздумам на тему подорожі в романі «Мандрівка людей Книги» письменниця надає глибокого філософського змісту: *«На початку подорожі важлива не стільки мета, скільки саме пересування у просторі й часі. Думка має тоді стільки місця, що може плінати собі лінкувато, а погляд розпросторюється у безмежжі, як пелюстки розквітаючого маку. (...) Однак мандрівка – це найглибше пізнання проминальності та зміни, а це неприв'язуваності до дрібниць»* [65, с. 37]. (*«Na początku podróży nie tyle ważna jest cel, ile samo przesuwanie się w przestrzeni i czasie. Myśl ma wtedy tyle miejsca, że może leniwie płynąć, a wzrok prostuje się na rozległym krajobrazie jak płatki rozkwitającego maku. (...) Podróż uczy także nieprzywiązywania się do szczegółu»*) [108, с. 51–52].

Письменниця, охоче звертаючись до мотиву часу, книги чи подорожі, розмірковує на тему літератури *«будь-який людський витвір – тільки відблиск чогось досконалішого. І будь-яка книга, яку написала людина, – це відблиск тієї Книги. Ми живемо у світі відбитків, тіней, недосконалостуй, але це не означає,*

ниби справжньої досконалості не існує», – говорить її вустами філософ Делябранш [65, с. 133]. (*«Każde ludzkie dzieło będzie zawsze tylko refleksem czegoś doskonałego. Każda księga napisana przez człowieka jest odbiciem tamtej Księgi. Żyjemy w świecie odbić, cieni, niedoskonałości, co nie znaczy, że czysta doskonałość nie istnieje»*) [108, с. 186]. Книга – це останнє, що бачить Маркіз перед смертю. Хоч це й не та Книга, яку він так довго шукав і яка знаходилась за крок від нього в покинутому монастирі. Він зрозумів, *«що опинився на величезній, розлогій просторині, вона злегка вгиналась, і посередині лежала довга й рівна заглибина, як у розгорнутій книзі. І все досі знане йому, перетворилося тепер на окремі літери, і сам він був однією маленькою літерою, з якої вибудовується слово за словом – ціле речення у цілій абзац (...)* Звівши погляд, він побачив, що небо у мільйони разів більше від книги і тому многократно вміщує її в собі. *Книга була розгорнута для небес»* [65, с. 168]. (*«Zdał sobie sprawę, że znajduje się na ogromnej, rozległej przestrzeni, która lekko się wygina, tworząc pośrodku długie i regularne zagłębienie, niby otwarta książka. I wszystko, co do tej pory znał, było teraz pojedynczymi literami, i on sam był jedną maleńką literą, która buduje wyraz, a potem całe zdanie i cały akapit. (...) Podniósł wzrok i zobaczył, że niebo jest miliony razy większe niż ona i dlatego po wielokroć zawiera ją w sobie. Księga była otwarta dla nieba»*) [108, с. 236]. Тож, простір, яким подорожують герої, – і є книга їхнього життя. Книга, яку люди пишуть самі. І хоч Маркізові так і не вдалося завершити свою паломницьку місію та отримати знання, сховані у Книзі, він знайшов набагато більше, ніж міг сподіватися: справжнє кохання, вірного друга, неоціненний досвід і, що найважливіше, – себе!

«Мандрівка людей Книги» – роман, що містить безліч символів, на які варто звернути увагу. Так, наприклад, головні герої – Вероніка і Маркіз – помирають перед заходом сонця. Лише воно, обрій та гори є свідками їхньої смерті. *«Вероніка померла, перш ніж сонце розірвало пута покраяного*

гірськими вершинами горизонту» [65, с. 160]. («*Weronika umarła, zanim słońce uwolniło się z pęt poszarpanego górskimi szczytami horyzontu*» [108, с. 224]). «Маркіз полегшено зітхнув. Сперся на торби і спокійно споглядав, як поволі осідає сонце в зелену долину. (...) ... бачив небо і землю, їх спинала згасаюча брошка сонця; бачив повільну зміну кольорів – вони переходили від густої напруги до настельного спокою» [65, с. 167]. («*Markiz odetchnął z ulgą. Opadł na torby i spokojnie patrzył na zniżające się powoli słońce i zieloną dolinę. (...) ... widział niebo i ziemię spięte gasnącą broszą słońca, widział powolny ruch kolorów przechodzących z intensywności w uspokojenie pastelii*») [108, с. 234]. Із закінченням дня добігає кінця життя героїв. Тут ми бачимо співвідношення час – простір, точніше кажучи, смерть – простір, поскільки закінчення часу, відведеного головним героєм, – це і є смерть. Таким чином Ольга Токарчук намагається нам показати, що простір і людина взаємопов'язані і не можуть існувати один без одного.

Іншим, не менш вагомим символом у творі є річка. Вона мінлива, непостійна. Така, як і людське життя. Кожна людина у своєму житті робить вибір: прожити своє життя чи споглядати за ним збоку. Коли обирає перши варіант – життя її несеться крізь простір і час, як той бурхливий потік води, часом чіпляється за виступи чи корінці рослин, але невпинно мчить вперед; коли ж другий – проходить осторонь. Делябранш, розповідаючи мандрівникам про себе, говорить, що дійшов висновку: «*весь розпач людський виникає із споглядання. Тоді немає за що зачепитися оку, розумові й почуттям. Коли тільки стоїш і придивляєшся до всього, то мовби застиг у мілкій річці, ледь по кісточки у воді. (...) А увійшовши у воду з головою, я власним тілом своїм надам їй сталости і сенсу. Ріка плине обіч, але й крізь мене, і спізнання її – це якраз і є справжня сутність ріки. Тому я вибрав життя, а не споглядання*» [65, с. 120]. («*... cała ludzka rozpac bierze się z przyglądania. Nie znajduje się bowiem wtedy*

zaczepienia dla oczu, intelektu i uczuć. Kiedy się tylko stoi i przygląda wszystkiemu, to tak jakby się tkwiło w płytkiej rzece, ledwie po kostki w wodzie. (...). Kiedy wejde do wody po czubek głowy, swym ciałem nadam jej stałość i sens. Rzeka płynie obok, ale i przeze mnie, i jej doznawanie jest właśnie istotą rzeki. Dlatego wybrałbym życie, nie przyglądanie się») [108, с. 167]. Письменниця закликає пізнавати себе і своє життя, а найкраще це зробити – мандруючи.

4.3. Подорож уві сні, мареннях, крізь спогади (роман «Е. Е.»)

Для сучасних людей слово *подорож* насамперед асоціюється з відпочинком, святом, бо більшість подорожує саме тоді, коли має відпустку чи канікули, або під час святкових вихідних. Але якщо трохи довше подумати над значенням цього слова, то раптом згадуєш і про подорожі, пов'язані з роботою, тобто відрядження, і про те, як, будучи дітьми, читаючи книгу, мандрували в уяві разом із улюбленими героями, переживаючи разом всі пригоди і випробування, або, засинаючи, після вечірньої казки, з любов'ю розказаної мамою, вирушали у подорож уві сні, щоб потім, прокинувшись раненько, розповісти про наші «нічні мандри» своїм друзям. Розмірковуючи над усіма цими типами мандрів, виникає питання: чи всі люди люблять подорожувати? Адже зазвичай більшість мандрівок приховує небезпеки чи незручності. Навіть такі, на перший погляд, безпечні подорожі, як мандрівки уві сні не завжди бувають приємними і приносять задоволення. Часто після поганого сну ми відчуваємося змученими, розбитими, думаємо про те, що цей сон не віщує нічого доброго і краще б його взагалі не було.

Як свідчить опитування, проведене нами серед рідних та знайомих, все залежить від багатьох факторів: віку, темпераменту, оточення і т. п. Та все ж, незважаючи на всі небезпеки, пов'язані з подорожжю, більшість сучасних

молодих людей любить мандрувати, хоч це завжди відриває нас від звиклого способу життя, а люди, зазвичай, бояться будь-яких змін. Тут входить в гру так званий авантюризм, який бере гору над нашими страхами.

Цікавим фактом є те, що деяких видів подорожі ми можемо уникнути, разом із ризиками, пов'язаними з ними, а від деяких не можемо відмовитися в жодному разі, бо це аж ніяк від нас не залежить. Таким видом подорожі є мандрівки уві сні, яким і буде присвячено цей розділ нашої праці. У цьому розділі ми спробуємо проаналізувати подорожі уві сні, мареннях та мандрівки крізь спогади головної героїні роману «Е. Е.» Ольги Токарчук – Ерни Ельцнер та інших героїв роману.

Мандрівка уві сні має ще одну особливість: вона відбувається здебільшого вночі. Так, часом трапляється, що людина може задрімати і вдень, але це відбувається значно рідше (бо так влаштований наш організм), а, окрім того, науково доведено, що під час денного сну сновидіння бувають значно рідше.

Цікавим є саме слово «сновидіння». Воно утворене із двох лексем шляхом словоскладання – «сон» + «видіння». Але як далеко вони від реальності? Навіщо вони нам? Яка їхня мета? Куди вони нас скеровують і навіщо?

Щоб дати відповідь на ці та інші питання, спробуємо проаналізувати сновидіння юної Ерни та Терези Фроммер – героїнь, наділених надзвичайними можливостями, які, впадаючи у транс, спілкувалися з потойбічними силами – духами померлих.

Один із головних героїв роману – Вальтер Фроммер, брат Терези, за професією урядовець, але його справжня пасія – спиритизм. Саме з його захоплення та спостереження все і починається. Якимось він звернув увагу на те, що коли його сестра переказувала йому сни, побачені нею вночі, дуже часто в них розповідалося про події, котрі відбувалися насправді, такі як катастрофи, конфлікти, хвороби сусідів і т. д. *«Фроммер знав, що сон Терези не був*

звичайним сном, що він простягався далі самого сну, напоював квартиру, як запах ладана. Розумів, що якимось чином пов'язаний зі сном сестри. Чи то можливе? Фроммер не був тим здивований, бо те що іншим могло б видатися незвичним, для нього було звичайним досвідом, знаним віками. Сон Терези був певною мірою його сном, його реальністю, а може, навіть справжнім обличчям світу» [власний переклад]. «Frommer wiedział, że sen Teresy nie jest zwyczajnym snem, że rozciąga się poza samą czynność spania, że wypełnia ich mieszkanie jak zapach kadzidła. Rozumiał także, że jest ze snem siostry związany. Jak to możliwe? Frommer nie był tym zdziwiony, bo to, co innym mogłoby się wydawać niezwykle, dla niego było doświadczeniem zwyczajnym, znanym od zawsze. Sen Teresy był poniekąd jego snem, jego rzeczywistością, a może nawet prawdziwym obliczem świata» [104, с. 26].

Безперечно, сон допомагає звільнитися від того, що нав'язує нам світ і що не дає розвиватися. Тому, можливо, те, що ми бачимо під час мандрівки уві сні, і є реальним світом. Бо все, що ми бачимо під час звичайної подорожі, є неоднозначним: побачене часто сприймається крізь призму чиеїсь уже існуючої думки. Наприклад, хтось із певних причин назвав те чи інше місце «долиною диявола». І ми, подорожуючі, підсвідомо будемо бачити там його сліди. Подібним прикладом неоднозначності світу є те, що Карл Густав Юнг назвав «напруженням протилежностей». Так, коли звертаємося за порадою до близьких нам людей, ми не враховуємо, що в кожній людині свій біль, свій досвід і тому, прислухаючись до їхніх порад, втрачаємо себе і стаємо спотвореним відображенням самих себе у дзеркалі. Уві сні ж ми бачимо світ таким, яким бачимо його лише ми. Тож, може, він (світ) і виглядає насправді саме так? [40].

Вальтер Фроммер, герой роману «Е. Е.» одного разу, повертаючись додому після консультації Ерни та аналізу її сновидінь, прийшов до думки, що все свідоме життя людини є вдаванням. «Думав про Ерну, про її сні і не міг

погодитися з тим, що сказала її мама. Що Ерна прикидається. Так, ніби те вдавання чи невдавання має хоча б якусь значення. Все життя людина прикидається. «Хіба я не вдаю, що її не кохаю?» – подумав раптово про пані Ельцнер, і серце стиснулося так, аж біль затримав подих» [власний переклад]. «Myślał o Ernie, o jej snach i nie potrafił poradzić sobie z tym, co powiedziała jej matka. Że Erna udaje. Tak jakby miało jakiegokolwiek znaczenie udawanie i nieudawanie. Całe życie jest udawaniem. «Czy ja nie udaję, że jej nie Kocham?» – pomyślał nagle o pani Eltzner, a serce ścisnęło mu się tak, że ból zatrzymał oddech» [104, с. 144].

Тут відразу спадає на думку відомий вислів Вільяма Шекспіра, який став афоризмом: «Весь світ – театр, а люди в нім актори» [72, с. 121]. Це якщо мати на увазі свідоме життя. Але кожен із нас наділений даром життя підсвідомого, тобто уві сні. У тому, іншому житті ми також проживаємо різні емоції, почуття, але «проживаємо», тобто самотійно проходимо свій шлях, а не вдаємо, преймаємо у когось поведінку, реакції на ті чи інші події і т. п.

У Зоарі, давній єврейській книзі, розповідається про те, що саме у сні до нас приходять мудрість. Можливо, тому й існує в народі думка, що якщо не можемо прийняти рішення, потрібно відкласти його, «переспати з думкою», яка нас непокоїть. А на ранок питання вирішиться само собою.

За Юнгом, джерелом мудрості наших снів є «колективне несвідоме», тобто психологічний багаж усього людства, який проявляється в міфах, казках, мистецтві та літературі у вигляді повторювальних образів і сюжетів [93]. Саме тому подорожі уві сні є не менш важливі, ніж у реальному житті. Вони збагачують наш життєвий досвід, підказують правильні шляхи вирішення будь-яких питань, допомагають розібратися в собі. Головне – навчитися розуміти їх, аналізувати, не боятися і правильно тлумачити. Бо саме уві сні ми можемо побачити себе збоку, так, ніби то зовсім не ми, а геть стороння особа. А це в

свою чергу допомагає оцінити себе, свої вчинки. До того ж подорож уві сні – це подорож у просторі та часі, бо під час процесу засинання кожна людина здійснює величезну подорож [82]. Ця мандрівка поділена на етапи: вступ до сну та власне сон. *«Erna западала в лабіринти сну, а там уже було сонне марення, спочатку невпевнене, тремтливе, а потім трохи чіткіше. (...) Сон намагався її схопити й ошукати. Імітував час, розтягав хвилини і години, а дні зосереджував на непомітних моментах. У просторі, який не існує, розвивав горизонти. І Erna повільно звільнялася від самої себе»* [власний переклад]. (*«Erna wpadała w jego labirynty, a tam było już marzenie senne, najpierw niepewne, rozdygotane, potem coraz bardziej określone. (...) Sen próbował ją wciągnąć i oszukać. Imitował czas, rozciągał minuty w godziny, a dni skupiał w niezauważalne momenty. W przestrzeni, która nie istnieje, rozwijał goryzonty. I powoli Erna wyzwalała się z siebie»*) [104, с. 150].

Повертаючись до теорії Карла Густава Юнга про «колективне несвідоме», яке безпосередньо пов'язане з інстинктами, або, точніше, тим, що є спадковим, хочеться звернути увагу на архетипи – загальнолюдські надособистісні першообрази, які, за Юнгом, начебто належать строю душі, властивому не якійсь конкретній особистості, а людству взагалі. На його думку, першообрази колективного несвідомого існують як спадкові. При цьому зазвичай прихована від індивіда діяльність його несвідомого дається взнаки вночі – у сновидіннях [40, 82].

Кожна людина знає про величезну роль сну в нашому житті. Про це говорять нам лікарі, психологи, вчені. Та й не дивно, адже третю частину свого земного життя ми проживаємо уві сні. Медіуми, спіритисти говорять, що саме під час сну до нас приходять душі померлих родичів і спілкуються з нами, підказують правильні шляхи розв'язання наших проблем. Саме тому, проводячи спіритичні сеанси, під час сну наша душа може покинути тіло і спілкуватися з

іншими душами, може отримати дорогоцінну пораду і поглянути на себе збоку, а отже, зробити правильні висновки.

Ерна Ельцнер – головна героїня роману «Е. Е.» Ольги Токарчук – у якийсь момент зрозуміла, що бачить духів (знайомих і незнайомих людей, які вже давно померли). *«Ніхто не звернув уваги на людину, що стоїть на видному місці, а Грета пройшла крізь нього з полумиском повним спаржі. Отоді Ерна зрозуміла, що бачить духа»* [власний переклад]. (*«Nikt nie zwracał uwagi na stojącego w widocznym miejscu człowieka, a Greta przeszła przez niego z półmiskiem pełnym szparagów. Wtedy Erna zrozumiała, że widzi ducha»*) [104, с. 9]. Чи це було насправді, чи, можливо, з'явилося в результаті певного навіювання, адже її мама часом говорила сестрі про те, що бачила або чула свого померлого тата, достеменно невідомо. *«Ерна бачила похилену до своєї тітки маму і чула її заінтригований шепіт: «Знову був у мене татусь...»* [власний переклад]. (*«Erna widziała też pochyloną ku ciotce swoją matkę i słyszała jej przejęty szept: «Był u mnie znowu tatuś...»*) [104, с. 10]. Але одного разу під час спіритичного сеансу Ерна в прямому значенні слова побачила себе збоку. *«Поки зорієнтувалася, що коридор не має кінця і, йдучи ним, не рухається вперед, минуло чимало часу. Тож повернулася і поглянула вниз, де за круглим столом сиділо кілька осіб, тримаючись за руки. (...) Потім глянула на дівчину, котра лежала на софі, і її біла сукенка здалася їй знайомою. «То моя сукенка», подумала...(...). Ерна вже не була кимось, хто відчуває, думає і спостерігає, була чимсь абсолютно позбавленим кордонів. Не могла б уже навіть померти, оскільки вийшла за межі життя, смерті, часу»* [власний переклад]. (*«Zanim zorientowała się, że korytaż nie ma końca i idąc nim nie posuwa się do przodu, musiało minąć mnóstwo czasu. Zawróciła więc i spojrzała pod spód, gdzie przy okrągłym stoliku siedziało kilka osób, trzymając się za rękę. (...) Potem spojrzała na dziewczynę, leżącą na sofie i jej biała sukienka wydała jej się znajoma . «To moja sukienka», pomyślała... (...)*

Erna już nie była kimś, kto czuje, myśli i patrzy, była też czymś zupełnie pozbawionym granic. Nie mogła już nawet umrzeć, ponieważ rozciągała się poza życiem, poza śmiercią i poza czasem») [104, с. 50–51]. У цьому фрагменті ми бачимо подорож головної героїні у просторі та часі. Подорож, яка можлива тільки у снах, мріях, згадках, думках.

Те, що мотив подорожі присутній у наших снах, зовсім не дивно, адже це урок, завдяки якому відбуваються величні героїчні зміни в нашому житті. Коли ми налякані, нам сняться жахи, у яких ми відчуваємо смертельну небезпеку. А все тому, що ми боїмося питань, які ставить нам саме життя, намагаємося уникнути їх, хоча цим не позбуваємося проблем, а тільки ще більше заплутуємося. Тоді на допомогу приходять сни-жахи, від яких ми прокидаємося в холодному поту, які боїмося розповісти (щоб раптом не збулося те, що наснилося), але які нам необхідні для того, щоб вказати нам істину дорогу нашого життєвого шляху. І коли зрештою ми наважуємося «заглянути у вічі нашим страхам», вони перестають бути страхами.

Наше життя – це довга безперервна ПОДОРОЖ, під час якої формуємося МИ СПРАВЖНІ, розвиваємося, пізнаємо добро і зло, тобто вчимося, щоб бути кращими. Саме цим ми відрізняємося від тварин. Про це нам намагається сказати Ольга Токарчук вустами Фроммера «... *наша дорога пролягає знизу догори, від чогось менш досконалого до більш досконалого. (...) Життя є нашим вчителем. Вчимося, що є добре, а що зле, вчимося робити правильні вибори. Стаємо досконаліші, а отже, ближчі до Абсолюту, до Бога»* [власний переклад]. (« ... *nasza droga prowadzi z dołu do góry, od czegoś mniej doskonałego ku bardziej doskonałemu (...) Życie jest naszym nauczycielem. Uczymy się, co dobrze, a co zle, uczymy się właściwych wyborów. Stajemy się doskonalsi, a więc bliżsi Absolutu, Boga»*) [104, с. 98] Але, на жаль, як і кожен учитель, який плоди своєї праці, своїх уроків, бачить не відразу, а часто тільки через роки, так і наш

спільний вителъ – ЖИТТЯ, тільки з часом може побачити, чого ми навчилися. *«Турбує мене те – сказав після довгої мовчанки Вотель – що важливість таких дрібних фактів можемо побачити тільки з перспективи часу. Тут і тепер залишаємося сліпими і ніколи не знаємо, що є насправді важливим»* [власний переклад]. (*«Martwi mnie to – powiedział po długim milczeniu Vogel – że doniosłość takich drobnych faktów możemy ujrzeć tylko z perspektywy czasu. Tu i teraz jesteśmy ślepi i nigdy nie wiemy, co jest naprawdę ważne»*) [104, с. 157].

4.4. Мандрівка як паломництво

Паломництво виникло з появою християнства. Вже тоді віруючі люди ходили поклонитися святим місцям, помолитися. Вони долали сотні кілометрів, спеку і холод, аби схилити голову перед святинею і попросити прощення. Спочатку відбувалися паломництва до Святої землі – Єрусалиму. Повертаючись додому віряни прикривали голови від спеки пальмовими гілками. Це і дало їм назву – паломники. Згодом місцем паломництва стали і монастирі. Іншими назвами паломників є пілігрими (мандрівники) та прочани (ті, що йдуть на прощу) [36].

Прочанин, здійснюючи мандрівку, як зауважує Н. Кірнсова, «... залишений один на один зі своєю метою – досягти істини – «вчиться» на наслідках своїх дій і відповідно до цього досвіду перебудовує звичну йому систему цінностей. Єдиний помічник для нього в цьому процесі – його власний розум» [37, с. 3].

Дорога до святих місць займала тижні, а то й місяці, тому ночувати доводилося або в полі чи лісі, або у добрих людей. Мандруючи, деякі паломники робили нотатки того, що бачили, описували святі місця, записували чудеса, очевидцями яких стали.

Як пише Н. Кірносова у статті «Жанрові і стильові особливості паломницької прози в англійській та китайській літературах» «Очевидно, що подолавши шлях, де готових істин не існує, і, зробивши власні відкриття, паломник хоче поділитися ними і береться за перо» [37, с. 3].

Тож спочатку паломники творили свою літературу, а згодом творці літератури почали використовувати мотив мандрівки як паломництва, поневірянь у своїх творах.

А. Майга, досліджуючи літературу подорожі, наголошує на важливості паломницької літератури: «Нариси паломництва були інструментом географічних знань. Серед них виділяють шляхові записки знаменитого марокканського мандрівника Ібна Баттута (1304–1377 рр.). Його замітки розглядаються як путівники як для арабських паломників, так і для європейських купців» [49, с. 254]. Таким чином дослідник хоче підкреслити, що у літературі подорожі на першому плані є зображення реальних подій, завдяки яким людина розвивається, пізнає нове, незнане. Звісно ж, така література може поєднуватися з вигадкою, бо тільки розмірковуючи над філософськими питаннями добра і зла, Істини і т. д. (зادля вирішення яких зрештою і вирушають у паломництво), людина здатна духовно збагатитися, переоцінити власне життя.

Якщо ж говорити про перші згадки мотиву подорожі як паломництва, то, звісно ж, потрібно звернутися до Біблії. У «Книзі Виходу» можна прочитати історію визволення єврейського народу з Єгипту. Втеча з рабства, яка зображена як сорокалітня подорож у пошуках власної землі, розкриває перед нами всі людські пристрасті та можливі помилки, долаючи які, Мойсей приводить свій народ до землі обітованої. Допомагає йому в цьому незламна віра у Творця. Блукаючи, єврейський народ не раз відвертається від Бога, що і є причиною

багатолітніх мандрів, але віднайшовши віру, зрештою знаходить і своє місце на Землі [5].

Багато митців, зображуючи подорожі своїх героїв, вдаються до різних трактувань тих самих мандрівок. Цікавим є показ мандрівки як паломництва у творчості і Ольга Токарчук. У романі «Книги Якова» письменниця розвинула біблійну тему пошуку себе та Святої землі. Перед нами постає образ самопроголошеного месії – Якова Франка, у дійсності ж Якова бен Лейба, дивака, який вирішив прийняти на себе місію пророка. Нікого з героїв не бентежить, що пророк є «чужим», незвичним. Адже *«... жоден пророк не може бути своїм, він має бути в чомусь чужим. Мусить прийти з чужини, з'явитися нізвідки, видаватися дивним, незвичним»* [власний переклад]. (*«...żaden prorok nie może być swój, musi być w jakiś sposób obcy. Musi przyjść z obcej ziemi, pojawić się ni stąd, ni zowąd, wydać się dziwny, niezwykły»*) [107, с. 797]. Мандрівка, у яку вирушають послідовники Якова Франка, спричинена нестерпним життям євреїв Поділля. Їх переслідували, звинувачували в ритуальних вбивствах, на них накладалися численні обмеження, як от купівля землі тощо. Непоодинокими були ситуації, коли їх виганяли з міста. Практично їхнє життя мало чим відрізнялося від зображуваного в Біблії рабського життя Єгипетського народу, хіба що зображувані письменницею євреї живуть у XVIII столітті на прикордонній території. Тож не дивно, що задля того, щоб відшукати Едем, франкісти згодні були повернутися до християнства і прийняти католицизм. Хоч це і не було простим рішенням, адже за це вони зазнавали переслідувань із боку ортодоксальних євреїв.

Авторка підняла болюче питання ідентифікації себе та свого місця на Землі. Прибувши до польського села Іване, місця, де євреї можуть створити свою республіку – рай на землі, герої продовжують називатися не лише за іменем, але й додаючи до прізвища місцевість, де народилися. Це доводить,

наскільки міцно ми пов'язані з тим місцем, де, як кажуть в народі, «пуп заритий». Тому в романі між іншими є: Нахман з Буська, Натан з Гази, Мойша з Підгайців та ін. Навіть головного героя, перш ніж він розпочне свою велику подорож, звать Яків з Королівки. Зображуючи людей, що здатні здійснити такий складний життєвий вибір, їхні поневіряння, як фізичні так і душевні, авторка доводить головне правило своїх творів: до правди та самопізнання можна наблизитись тільки рухаючись.

Про роздуми над темою мандрівки як паломництва можна прочитати у і в романі «Бігуни». Так, наприклад, у розділі «Апулей-осел» письменниця розповідає про місце, «де якийсь Іван охрестив їхнього (людського) пророка водою з ріки» [64, с. 124]. («... gdzie jakiś Jan ochrzcił ich proroka wodą z rzeki») [103, с. 135]. Письменниця не називає ані місця, де це відбувалося, ані річки, яку згадує. Проте читач без вагань зрозуміє, про яку місцевість йдеться. Головне, на що вона звертає увагу, – це риторичне запитання в кінці розділу: «Звідки вони знають, що це було саме тут?» [64, с. 124]. («Skąd wiedzą, że to akurat tutaj?») [103, с. 135]. Не менш цікавою є і відповідь на запитання: «Кажуть, так написано в їхній книзі» [64, с. 124]. («Podobno tak jest napisano w ich księdze») [103, с. 135]. Ольга Токарчук у жодному разі не піддає сумніву важливість мандрівки з метою поклоніння Святим місцям. Для неї мандрівка з будь-якою метою є благородною справою.

У цьому ж романі авторка неодноразово говорить: «Метою паломництва є інший паломник» [64, с. 20] («Celem mojej pielgrzymki jest zawsze inny pielgrzym») [103, с. 25]. Цим реченням авторка підкреслює, що метою її оповідань, навіть фантастичних, таких як «Мандрівка людей Книги», є показ стану людини при зустрічі з іншими, незнайомими людьми. Людина, перебуваючи у звичному для неї оточенні, грає певну роль, часто нав'язану їй суспільством, і тому втрачає себе. Подорожуючи ж, зустрічає незліченну

кількість інших «чужих» людей, таких само паломників, як і сама, але перед якими не потрібно вдавати, прикидатися.

Подорож – це завжди пошук «чужого», що веде до запитань про ідентичність, сенс подорожі та власне місце серед натовпу. Завдяки пізнанню «чужого», ми починаємо цінувати «своє». Тобто метою наших подорожей, яким б вони не були, є ми самі.

ВИСНОВКИ

Скільки існує людство, стільки існують і подорожі. Звісно, мета, що підштовхує людину вирушити з дому у кожному випадку індивідуальна. Та все ж, незважаючи на те, що сьогодні завдяки сучасним технологіям подорож є доступна кожному, адже можна здійснити віртуальну мандрівку практично у будь-який куточок світу, навіть не виходячи з дому, подорожування у класичному розумінні цього слова є дуже популярним. Все більше людей не просто подорожує задля відпочинку чи з робочими питаннями, але робить нотатки, дописи у блогах і т. д., тобто створює літературу мандрів, цікавиться культурою та традиціями інших народів, аналізує та порівнює життя і менталітет людей різних національностей. Така зацікавленість мандрівками викликає інтерес і до творів художньої літератури, написаних у жанрі подорожі.

Тож зрозумілою є наша зацікавленість творами сучасної письменниці Ольги Токарчук, досліджуючи які, ми дійшли висновку, що література подорожі письменниці має філософське спрямування. У кожному аналізованому нами творі, а це «Бігуни», «Мандрівка людей Книги», «Книги Якова», «Е. Е.», «Анна в гробницях світу» та «Емпузійон», простежуємо внутрішню зміну героя, яка настає під час подорожі. Це не пригодницькі романи, де головним є розповідь про події. Звісно, у них є сюжет, присутні різні типи наративу: діалог, монолог, опис, розповідь та роздум, але головна увага надається дослідженню духовного світу мандрівника, його захопленням, вподобанням, емоціям, які виникають під час подорожі. Персонажами творів письменниці є як умовно реальні особи, наприклад, «Я» в романі «Бігуни» чи Яків з твору «Книги Якова», так і вигадані – Вероніка, Маркіз та ін. (роман «Мандрівка людей Книги») чи Ерна та її оточення (герої роману «Е. Е.»). До речі, деякі герої мандрують з одного роману

в інший. Таким мандрівним персонажем є Вальтер Фроммер, теософ, образ якого можна побачити спочатку в романі «Е. Е.», а пізніше – в «Емпузіоні».

Варто зазначити, що всі аналізовані нами твори мають спільний мотив пошуку ідентичності, натхнення, Істини, себе та свого місця на Землі. Мандрівники, завдяки подорожам, самовдосконалюються, пізнають інших людей із їхньою культурою та менталітетом, що дозволяє скласти власну думку та зруйнувати стереотипи нав'язані попередніми поколіннями.

Особлива увага у досліджуваних нами творах надається необхідності руху вперед, де рух – метафора життя. Саме тому з дорогою в романах Токарчук тісно пов'язане поняття розвитку. У деяких творах мандрівка має певну мету, пункт прибуття (наприклад, «Мандрівка людей Книги», «Книги Якова»). Герої цих творів вирушають у подорож, керуючись певною ідеєю: оволодіти таємними знаннями чи знайти місце, де можна пустити коріння і де буде добре і затишно, таке собі особливе власне місце у Всесвіті. Інші ж – навпаки, мандрують у невідомому напрямку, часто змінюють свій маршрут, що абсолютно не заважає їм рухатися далі («Бігуни»). Активний відпочинок для таких героїв стає способом життя. Ще інші – здійснюють мандрівку в середину себе, досліджують свої особливості, здібності, відмінності від інших представників *homo sapiens* («Е. Е.», «Емпузіон»). У таких творах використано вставні конструкції – «текст у тексті» у вигляді зображення снів, спогадів, роздумів персонажів. Незважаючи на використання цих вкраплень, письменниці вдається затушувати кордони між реальним та фантастичним, що допомагає створити метафізичні мандрівки у просторі та часі, де простір досить міфологізований.

Не можна оминати увагою й той факт, що деяким творах притаманна автобіографічність, що допомагає краще розкрити образи головних героїв.

Цікавим є те, що у всіх досліджуваних нами творах простежується звернення до психології, особливо помітні в них філософські погляди Карла Густава Юнга і ствердження, що ми не можемо побачити світ таким, яким він є, бачимо його крізь власну психіку, що не означає, що зовнішнього світу не існує, а отже, варто пробувати досліджувати і його, і себе [40, 82]. Герої творів Ольги Токарчук живуть у власному світі та, подорожуючи вглиб себе, намагаються краще зрозуміти себе, застосовуючи метод проб і помилок, здійснити переоцінку цінностей. Вони діляться своїми переживаннями, спогадами про минуле, аналізують сни. Саме тому авторка надає особливої уваги поетиці сну. Також часто звертається до біблійних традицій, казкової фантастики.

Твори письменниці містять багато постійних символів. Бачимо, що символом життя та руху вперед є річка, лабіринт символізує життєвий шлях людини, книга – мудрість і поступ, простір – джерело знань.

До речі, мета подорожі наявна не у всіх аналізованих нами творах. Проте мета досліджуваних нами творів – створення нового світобачення, де туристи, мандрівники, кочівники та блукальці за допомогою простору та часу пізнають світ і зміни, які у ньому відбуваються.

Твори різняться також своєю композицією. Є серед них і романи, які читаються лінійно, але є і такі, яким притаманна фрагментарність, наприклад, твір «Бігуни». Більшість аналізованих творів мають відкритий фінал – «Мандрівка людей Книги», «Бігуни», «Емпузійон», що спонукає читача до роздумів, змушує проаналізувати власне життя, запрошує до співавторства.

Романи Ольги Токарчук за жанровою належністю дуже різноманітні. Зазвичай важко визначити жанр її творів, бо часто вони містять трансформаційні перетворення, які призводять до видозміни жанру подорожі. Такі модифікації змінюють простір, в результаті чого ми можемо прочитати про подорож без мети або уявну подорож, з'являється поняття інтелектуального

травелогу чи подорожі-самопізнання. Нами було досліджено, які саме наративи подорожі використовує письменниця у вищеперерахованих творах, а також проаналізовано образ персонажа-мандрівника. Метажанри, жанри та піджанри у творчості О. Токарчук через різноманітність її творів – це незвідане поле для дослідників, тому надалі варто було б дослідити жанрові модифікації творів О. Токарчук та образ автора-наратора.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

- 1.Александров О Подорожній нарис: «пам'ять жанру» Стаття перша. На перетині видів масової комунікації. *Діалог*. Одеса, 2015. Вип. 20. С. 8–35.
- 2.Артеменко Н. Маркес польського Правіку. *Друг читача*: [URL: http://vsiknygy.net.ua/review/1026/](http://vsiknygy.net.ua/review/1026/) (дата звернення: 06.11.2022).
- 3.Бауман З. От паломника к туристу. *Социологический журнал*. 1995. № 4. С. 133–154.
- 4.Белімова Т. Сучасна мала проза: комерційний аспект. *Слово і Час*. Київ, 2017. № 3. С. 114–118.
- 5.Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту пер.: Іван Огієнко. 1962. [URL: https://bibleonline.ru/bible/ubio/](https://bibleonline.ru/bible/ubio/) (дата звернення: 07. 12. 2022).
- 6.Бідун А. Путівники як жанр довідкової літератури на вітчизняному книжковому ринку. *Коло*. 2013. № 5. С. 36–41.
- 7.Білецька Н. Жанр травелогу на українському книжковому ринку. *Коло*. 2013. № 5. С. 41–44.
- 8.Білецька Н. Марк Твен: письменник-мандрівник. *Коло*. 2013. № 5. С. 123–125.
- 9.Білоус П. Вступ до літературознавства: навч. посіб. Київ : Академія, 2011. 334 с.
- 10.Бовсунівська Т. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Вид-во «Діса плюс», 2015. 368 с.
- 11.Богдан Ю. Розвиток мандрівної літератури. *Південний архів*. Філологічні науки. 2018. Вип. 74. С. 178–182.
- 12.Брега Л. Гендерна природа психологізму у творах О. Забужко та О. Токарчук: автореф. дис. ... канд. філол. наук.: 10. 01. 05 – порівняльне літературознавство. Бердянськ, 2016. 20 с.

13.Брега Л. Діалог авторки з читачем посередництвом тексту. *Література в контексті культури*: зб. наук. праць [відп. ред. В. А. Гусев]. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. Вип. 22 (2). С. 31–35.

14.Брега Л. Про сни Токарчук і реальність Забужко. *Слово і час*. Київ, 2017. №1. С. 104–105.

15.Брега Л. Хронотоп дороги (мандрівки) в системі просторових координат буття героїні (у творах О. Токарчук). *Zbiòr raportów naukowych. Część 5: «Nauka dziś: teoria, metodologia, praktyka, problematyka*. Warszawa. Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2014. S. 42–48.

16.Брега Л. Хронотоп дороги (мандрівки) в системі просторових координат буття героїні (у творах О. Токарчук). [URL :https://zounb.zp.ua/sites/default/files/pdf/2019/book/tokarczuk/ot.pdf](https://zounb.zp.ua/sites/default/files/pdf/2019/book/tokarczuk/ot.pdf). (дата звернення: 30. 11. 2022).

17.Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: підручник. М. Київ: ВД Києво-Могилянська академія, 2008. 356 с.

18.Вручено дві нобелівські премії з літератури. Серед лауреатів — польська письменниця Ольга Токарчук. *Наш вибір*: газета для українців у Польщі. Культура, події. 2019. 10 жовтня [URL: https://naszwybir.pl/vrucheno-dvi-nobelivski-premiyi-z-literatury-sered-laureativ-polska-pysmennytsya-z-ukrayinskym-korinnyam-olga-tokarchuk/](https://naszwybir.pl/vrucheno-dvi-nobelivski-premiyi-z-literatury-sered-laureativ-polska-pysmennytsya-z-ukrayinskym-korinnyam-olga-tokarchuk/) (дата звернення: 07. 12. 2022).

19.Гончар О. Жанри мандрівної прози в сучасній українській літературі: культурологічні аспекти. *Коло*. 2013. № 5. С. 64–67.

20.Горбач М. Травелоги, або як писати про подорожі. *Читомо*. 2016. 7 липня. [URL :http://www.chytomo.com/news/travelogi-abo-yak-pisati-pro-podorozhi](http://www.chytomo.com/news/travelogi-abo-yak-pisati-pro-podorozhi) (дата звернення: 27. 11. 2022).

21.Деремедведь О. Жанрові особливості англійської жіночої літератури кінця XVIII першої половини IX століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.04. – література зарубіжних країн. Сімферополь, 2008. 24 с.

22.Джигун Л. Жанр літературного тревелогу в структурі мемуарів українських еміграційних письменників. *Філологічний дискурс*. 2017. № 5. С. 35–45.

23.Дзядевич Т. Явлення множинності ідентичностей у творчості Ольги Токарчук, *ЛітАкцент*. 2009. URL: <http://litakcent.com/2009/10/01/tvorchist-olhy-tokarchuk-kilka-krapok-nad-i-chastyna-ii/> (дата звернення: 20. 10. 2022).

24.Дідух-Романенко С. Подорожні нотатки: визначення, особливості, еволюція жанру. *Коло*. 2013. № 5. С. 23–25.

25.Дроздовський Д. Місто Ур Ольги Токарчук. *Слово Просвіти*. Київ, 2009 URL: <http://slovoprosvity.org/2009/09/30/2715-old/> (дата звернення: 10. 09. 2022).

26.Дудка В. Журнали-тревелоги. *Коло*. 2013. № 5. С. 31–33.

27.Дудко Н. Ольга Токарчук: «Дедалі менше людей вірить у безсмертя душі...»: *Ратуша*: львівська газета. 2009. 24 вересня. URL: http://ratusha.lviv.ua/oljga_tokarchuk.ht (дата звернення: 10. 10. 2022).

28.Емпуса. Походження терміну. *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Емпуса> (дата звернення: 07. 12. 2022).

29.Запорожченко Ю. Концепт подорожі в сучасному постмодерністському тексті (Ю. Андрухович, А. Стасюк) *Слово і Час*. Київ, 2009. № 7. С. 11–18.

30.Зеленюк М. Terra incognita Анджея Стасюка. «Дорогою на Бабадаг» як метафоричний роман мандрів. *Коло*. 2013. № 5. С. 116–118.

31.Ісаєнко К. Жанрові трансформації у сучасній польській і українській літературі (теоретичний аспект). *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2017. Вип. 86.

32.Калинюшко О. Амбівалентний герой у збірці оповідань Ольги Токарчук «Гра на багатьох барабанчиках». *Scripta manent: молодіжний*

науковий вісник Інституту філології та журналістики. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. С. 86–88.

33.Калинюшко О. Жанрові модифікації травелогу в романі Ольги Токарчук «Бігуни». *Молодий вчений*. №6 (2). С. 88–92.

34.Калинюшко О. Роман О. Токарчук «Бігуни»: час і подорож в інформаційному суспільстві. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень*. Т. 3: Мовознавство та літературознавство. С. 130–133. [URL:https://core.ac.uk/download/pdf/153582925.pdf](https://core.ac.uk/download/pdf/153582925.pdf) (дата звернення: 22.11.2022).

35.Кальдерон де ла Барка. Життя – це сон. пер. з ісп. М. Литвинець, худож-оформлювач С. Якутович. Київ: Грамота, 2012. 112 с.

36.Капітула М. *Що таке паломництво і його користь для християн*. 2012. [URL: http://rivne-cerkva.rv.ua/library/statti/792-palomnuztvo.html](http://rivne-cerkva.rv.ua/library/statti/792-palomnuztvo.html) (дата звернення: 07. 12. 2022).

37.Кірносова Н. Жанрові і стильові особливості паломницької прози в англійській та китайській літературах (порівняльна характеристика). *Наукові записки Києво-Могилянської академії*. Сер.: Гуманітарні науки. Київ, 2003. Т. 22, ч. 1. С. 3–7.

38.Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія: у 2-х томах. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.

39.Коваль Н. Орієнталістська орієнтація Агатангела Кримського. *Коло*. 2013. № 5. С. 54–59.

40.Коллективне несвідоме та його архетипи. Аналітична психологія К. Г. Юнга (1875–1961). [URL: ttps://ukrreferat.com/chapters/psihologiya/kolektivne-nesvidome-ta-jogo-arhetipi-analitichna-psihologiya-kg-yunga-1875-1961-referat.html](https://ukrreferat.com/chapters/psihologiya/kolektivne-nesvidome-ta-jogo-arhetipi-analitichna-psihologiya-kg-yunga-1875-1961-referat.html) (дата звернення: 13. 12. 2022).

41.Кропивко І. Постмодерністська література мандрів: персонаж, трансгресія, жанр. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2018. №1. С. 99–103.

42.Крупка М. У пошуках власного часопростору. Хронотоп подорожі у творчості українських і польських письменниць. *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. Рівне, 2014. Вип. II. С. 135–145.

43.Культурологія. Конспект лекцій. Зміст та історія становлення. Феномен культури. [URL: https://works.doklad.ru/view/-Y6wLAF6n3c/all.html](https://works.doklad.ru/view/-Y6wLAF6n3c/all.html) с.447 (дата звернення: 18. 11. 2022).

44.Лавринович Л. Художня інтерпретація ідеї часопростору в романі О. Токарчук «Prawiek i inne czasy». *Наукові записки*. Серія «Філологічна». Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 28. С. 128–149.

45.Лавринович Л. Б. Часопросторовий континуум інформаційної доби (комунікативний аспект) *Наукові записки*. Сер.: Культура і соціальні комунікації. 2010. Вип. 2. С. 85–90. [URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaksk_2010_2_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaksk_2010_2_12)(дата звернення: 18. 11. 2022).

46.Літературознавчий словник-довідник [уклад. Р. Т. Громяк, Ю. І.Ковалів та ін.]. Київ: ВЦ Академія, 1997. 752 с.

47.Ляпіна Л. Наративи подорожі у творчості Ольги Токарчук. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика*. Хмельницький, 2022. № 11. С. 119–130.

48.Ляпіна Л. Cechy chronotopu mitopoetyckiego w powieści Olgi Tokarczuk *Podróż ludzi Księgi*. *Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика*. Хмельницький, 2022. № 12. С. (у друці).

49.Майга А. Литературный тревелог: специфика жанра. *Филология и культура*. 2014. №3. С. 254–259.

- 50.Наратив. Походження терміну. *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Наратив> (дата звернення: 07. 12. 2022).
- 51.Новітній онлайн-словник української мови URL: <http://sum.in.ua/f/naratyvnyi/> (дата звернення: 07. 12. 2022).
- 52.Основи літературознавства: підручник. За ред. Н. С. Ференц. Київ: Знання, 2011. 431 с.
- 53.Полежаєв Ю. Дискурс мандрів в історії літератури та соціальних комунікацій. *Історія, теорія, методологія й практика соціальних комунікацій у дискурсі університецької освіти*: монографія. Дніпро : ЛПА, 2016. С. 36–46.
- 54.Полежаєв Ю. Розвиток просвітницької тревел-журналістики в Україні (середина ХІХ – початок ХХ століття). *Держава та регіони*. Сер.: Гуманітарні науки. 2012. № 4. С. 106–110.
- 55.Свято Р. Бігуни: рецензія. *Критика*. 2013 ХVІІ. Число 5–6. С. 187–188. URL: <http://krytyka.com/ua/reviews/bihuny> (дата звернення: 16. 11. 2022).
- 56.Семерин Х. Подорож як стратегія осягнення єврейського світу у прозі кінця ХІХ – перших десятиріч ХХ ст.. *Синопис: текст, контекст, медіа*. 2019. Том 25. № 2. С. 68–73.
- 57.Скорина Л. «Мить відкриття незнайомих дверей...». *Мистецтво скласти пазли: статті, рецензії, есе*. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2012. С. 147–152.
- 58.Сливинський О. Між паломництвом і втечею: подорож у романах Ольги Токарчук, *ЛітАкцент*. 2009 URL: <http://litakcent.com/2009/09/28/tvorchist-olhy-tokarchuk-kilka-krapok-nad-i/> (дата звернення: 10. 07. 2022).
- 59.Словник української мови: в 11 томах. Том 8, 1977. С. 914.
- 60.Смаль І. Географія туризму та рекреація: Словник-довідник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2010. 208 с.

- 61.Станчак О. Барабани, що рятують від смерті
[URL: http://www.dzyga.com/recenz/tokarchuk.htm](http://www.dzyga.com/recenz/tokarchuk.htm) (дата звернення: 16. 11. 2022).
- 62.Стафаж. Походження терміну. *Вікіпедія – вільна енциклопедія*.
[URL:https://uk.wikipedia.org/wiki](https://uk.wikipedia.org/wiki) (дата звернення: 07. 12. 2022).
- 63.Теорія літератури : підручник. За наук. ред. О. Галича. Київ : Либідь, 2001. 488 с.
- 64.Токарчук О. Бігуни: роман. Пер. з пол. О. Т. Сливинського, худож.-оформлювач О. М. Артеменко. Київ : ТОВ «КЕТС», 2013. 416 с.
- 65.Токарчук О. Мандрівка людей книги. Переклад з польської Ніна Бічуя. Львів: Літопис, 2004. 176 с.
- 66.Три епічні драми. За наук. ред. О. С. Чиркова. Житомир : Полісся, 2010. 296 с.
- 67.Туризм в Україні: Статистичний бюлетень. Київ : Видання державного комітету статистики України, 2015. 184 с
- 68.У Львові презентували переклад роману Ольги Токарчук. *Українська літературна газета*. 2011. [URL: https://litgazeta.com.ua/news/u-lvovi-prezentuvaly-pereklad-romanu-olgy-tokarchuk/](https://litgazeta.com.ua/news/u-lvovi-prezentuvaly-pereklad-romanu-olgy-tokarchuk/) (дата звернення: 16. 11. 2022).
- 69.Український перекладач Токарчук: Вона оповідає невідомі історії нашого регіону *Польське радіо*. 2019. [URL: https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/2382054](https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/2382054) (дата звернення: 06.12.2022).
- 70.Чорноус С. Еволюція жанру подорожі у польській літературі
[URL :http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31832/08-Chornous.pdf?sequence=1](http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31832/08-Chornous.pdf?sequence=1) (дата звернення 11. 05. 2022).
- 71.Шевченко Т. Збірник творів: У 6 т. Київ, 2003. Т. 5. С. 213–219.
- 72.Шекспір В. Як вам це сподобається. Переклад з англійської О. Мокровольського 121 с. [URL:https://cdn.go4web.co.ua/bul/lib//sh/shekspir_jak_vam_ce_spodobaetsja.pdf](https://cdn.go4web.co.ua/bul/lib//sh/shekspir_jak_vam_ce_spodobaetsja.pdf) (дата звернення 06. 12. 2022).

73.Шепелюк В., Вишне夫ська О. Феміністичний аспект творчості Ольги Токарчук (на матеріалі оповідання «Profesor Andrews w Warszawie»). *Scripta manent*: молодіжний науковий вісник факультету філології та журналістики. Луцьк, 2019. С. 121–123. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/15949/1/SM_2019-122-124.pdf (дата звернення 11. 12. 2022).

74.Шульгун М. Ідентичність постмодерної людини: флавер у сучасному тревелозі та романі-подорожі (Патрік Модіано «Одного разу вночі», Ольга Токарчук «Бігуни»). URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/333/210> (дата звернення 11. 05. 2022).

75.Blanton C. Travel writing: the self and the world. New York : Routledge, 2002. 148 p.

76.Buczyńska-Garewicz H. Język przestrzeni Heideggera. Cz.II. Droga: URL: <https://eu.docs.wps.com/l/sAN4Xl0eZsZWHAejktWspXQ> (дата звернення 11. 05. 2022).

77.Czapliński P. Śliwiński Piotr: *Literatura polska 1976–1998*. Wyd. 2 popr. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000. S. 247–252: URL: <http://surl.li/ebgfg> (дата звернення 12. 12. 2022).

78.Czernecka G. Nie uważa się za idealną żonę i matkę. Jaka prywatnie jest Olga Tokarczuk? Oto mniej znane oblicze noblistki. *Viva*. 2022. 27 czerwca.

79.Dziechcińska H. O staropolskich dziennikach podróży. Warszawa, 1991. 195 s.

80.Fliszewska O.Przestrzeń w twórczości Olgi Tokarczuk. *Acta Universitatis Lodzianis. Folia Litteraria Polonica*. 2005. № 7/1. S. 515–532.

81.Iwasiów S. Celem mojej pielgrzymki jest zawsze inny pielgrzym. Podróż w prozie Olgi Tokarczuk URL: <https://docplayer.pl/9922-Celem-mojej-pielgrzymki-jest-zawsze-inny-pielgrzym-podroz-w-prozie-olgi-tokarczuk.html> (дата звернення 21. 11. 2022).

82.Jung C. G. Wspomnienia, sny, myśli Jungpress. Warszawa, 2019. 512 c.

83.Konończuk E. Mapa jako metafora w «opowieściach przestrzennych» Andrzeja Stasiuka. *Od poetyki przestrzeni do geopoetyki*. Red. E. Konończuk, E. Sidoruk. Białystok : Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2012. S. 28–48.

84.Kosenda P. Golem z gatunkowej gliny, czyli noblistka na manowcach fantastyki. *Fantastyczne dysonanse. Nowy Napis Co Tydzień №049*. 2020. 14. 05.
[URL: https://nowynapis.eu/tygodnik/nr-49/artukul/golem-z-gatunkowej-gliny-czyli-noblistka-na-manowcach-fantastyki](https://nowynapis.eu/tygodnik/nr-49/artukul/golem-z-gatunkowej-gliny-czyli-noblistka-na-manowcach-fantastyki) (дата звернення 06. 11. 2022).

85.Larenta A. Labirynt jako przestrzeń mityczna w Biegunach Olgi Tokarczuk. *Bialostockie Studia Literaturoznawcze*. 2014. №5. S 341–356
[URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/3300/1/22-Larenta.pdf](https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/3300/1/22-Larenta.pdf) (дата звернення 18. 11. 2022).

86.Larenta A. Przestrzenie Ksiąg Jakubowych Olgi Tokarczuk
[URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/12301/1/A_Larenta_Przestrzenie_Ksiag_Jakubowych_Olgi_Tokarczuk.pdf](https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/12301/1/A_Larenta_Przestrzenie_Ksiag_Jakubowych_Olgi_Tokarczuk.pdf) (дата звернення 18. 11. 2022).

87.Mołęcki P. Świat z z odwrotnej strony. *Tygodnik powszechny katolickie pismo społeczno-kulturalne*. 2019. [URL: https://www.tygodnikpowszechny.pl/swiat-z-odwrotnej-strony-160714](https://www.tygodnikpowszechny.pl/swiat-z-odwrotnej-strony-160714)

88.Nachlik O. O krok do Nobla i krok po nim – recepcja twórczości Olgi Tokarczuk na Ukrainie. *Postscriptum Polonistyczne*. 2020. 1 (25). S. 147–162.
[URL: https://www.researchgate.net/publication/349043210_O_krok_do_Nobla_i_krok_po_nim_-_recepcja_tworczosci_Olgi_Tokarczuk_na_Ukraine](https://www.researchgate.net/publication/349043210_O_krok_do_Nobla_i_krok_po_nim_-_recepcja_tworczosci_Olgi_Tokarczuk_na_Ukraine) (дата звернення 28. 11. 2022).

89.Nęcka A. Podróżując w głąb człowieczego wnętrza. Na marginesie twórczości Olgi Tokarczuk. *Postscriptum Polonistyczne*. Katowice, 2020. №1 (25). C. 23–33. [URL: https://docplayer.pl/197918974-25-redakcja-rada-programowa.html](https://docplayer.pl/197918974-25-redakcja-rada-programowa.html) (дата звернення 18. 11. 2022).

90.Niedzielski Cz. O teoretycznoliterackich tradycjach prozy dokumentarnej *Podróż-powieść-reportaż*. Toruń, 1966. 176 s.

91.Ogonowska A. Narracje turystyczne: Dwie filozofie reprezentacji. *Kultura współczesna*. 2010. №3. S. 135–150. [URL:http://kulturawspolczesna.pl/readpdf/1130/Narracje%20turystyczne%3A%20dwie%20filozofie%20reprezentacji](http://kulturawspolczesna.pl/readpdf/1130/Narracje%20turystyczne%3A%20dwie%20filozofie%20reprezentacji) (дата звернення 28.11.2022).

92.Poręba E. Bezdomność a zakorzenienie w prozie Olgi Tokarczuk. *Światy nowej prozy*. Kraków, 2001. S. 161–176.

93.Prus P. Wspomnienia, sny, myśli. (Nie)świadoma biografia C. G. Junga. [URL https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/1411/szhf.2013.040,Prus.pdf?sequence=1](https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/1411/szhf.2013.040,Prus.pdf?sequence=1)(дата звернення 11. 05. 2022).

94.Rott D. Daniel Vetter i jego «Opisane wyspy Islandii». *Studium z dziejów staropolskiego podróżopisarstwa*. Katowice, 1993. 234 s.

95.Rybicka E. Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich. Kraków: Universitas, 2014. 474 s.

96.Siła Europy. Włoska prasa o Noblach dla Tokarczuk i Handkego. 2019. 11 października. [URL: https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2019-10-11/sila-europy-wloska-prasa-o-noblach-dla-tokarczuk-i-handkego/](https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2019-10-11/sila-europy-wloska-prasa-o-noblach-dla-tokarczuk-i-handkego/). (дата звернення 06.12.2022).

97.Sillem P. Does Travel Writing travel? *Publishing Research Quarterly*. 1998. Summer Vol. P. 22–25

98.Sływyski O. Obcy w poszukiwaniu domu: Księgi Jakubowe Olgi Tokarczuk dla współczesnej Ukrainy, Polski, Europy. *Postscriptum Polonistyczne*, 2020. №1 (25). С. 33–35 [URL:ttps://docplayer.pl/197918974-25-redakcja-rada-programowa.html](https://docplayer.pl/197918974-25-redakcja-rada-programowa.html) (дата звернення 02. 12. 2022).

99.Sternberg M. Telling in Time (I): Chronology and Narrative Theory. *Poetics Today*, Duke Universiti Press. Vol.11, № 4. 1990. с. 901–948.

[URL:https://www.academia.edu/34653972/Telling_in_Time_I_Chronology_and_Narrative_Theory](https://www.academia.edu/34653972/Telling_in_Time_I_Chronology_and_Narrative_Theory) (дата звернення 12. 12. 2022).

100.Szczęsny K Feministka, miłośniczka ekologii, walcząca o prawa mniejszości. Wszystko, co wiemy o Oldze Tokarczuk. Ze świata literatury. *Viva*. 2020. URL: <https://viva.pl/ludzie/kim-jest-olga-tokarczuk-laureatka-literackiej-nagrody-nobla-za-2018-rok-121177-r1/#:~:text=Olga%20Tokarczuk%20ma%20również%20siostrę,%20C%20podkreślała%20w%20Wysokich%20Obcasach.>

101.Thompson C. Travel Writing. New York: Routledge, 2011. 346 p

102.Tokarczuk O. Anna In w grobnicach świata. Wydawnictwo Literackie Sp. Z o.o., Kraków, 2018. 196 s.

103.Tokarczuk O. Bieguni. Wydawnictwo Literackie Sp. Z o.o., Kraków, 2019. 450 s.

104.Tokarczuk O. E. E. Wydawnictwo Literackie Sp. Z o.o., Kraków, 2020. 267 s.

105.Tokarczuk O. Empuzjon. Wydawnictwo Literackie Sp. Z o.o., Kraków, 2022. 395 s.

106.Tokarczuk O. Czuły narrator. Pełny tekst wykładu noblowskiego Olgi Tokarczuk. *Głosnauczycielski*. 10. 12. 2019. URL: <https://glos.pl/czuly-narrator-pelny-tekst-wykladu-noblowskiego-olgi-tokarczuk> (дата звернення: 06. 12. 2022).

107.Tokarczuk O. Księgi Jakubowe albo Wielka podróż przez siedem granic, pięć języków i trzy duże religie, nie licząc tych małych. Kraków: Wydawnictwo Literackie Sp. Z o.o. 2014. 912 s.

108.Tokarczuk O. Podróż ludzi Księgi. Kraków : Wydawnictwo Literackie Sp. Z o.o., 2020. 256 s.

109.Tokarczuk O. Prowadź swój pług przez kości umarłych. Kraków : Wydawnictwo Literackie Sp. Z o.o., 2017. 320 s.

110. Wodecka D. Olga Tokarczuk. Poszła na psychologię, bo bycie pisarką wydawało jej się zajęciem nierealnym. *Gazeta Wyborcza (Wysokie obcasy)*. 2019.

111. Zduniak-Wiktorowicz M. Opowiadanie w ruchu. *Literatura i badania postzależnościowe. Białostockie Studia Literaturoznawcze*. 2012. № 3. S. 227–240.